

Центр дослідження суспільства

**Протести, перемоги і репресії в Україні:
результати моніторингу
2011 р.**

Київ - 2012

Видання підготовлене та оприлюднене за підтримки Міжнародного фонду «Відродження»



Протести, перемоги і репресії в Україні: результати моніторингу 2011 р. /
За ред. В. Іщенка. – К.: Центр дослідження суспільства, 2012. – 72 с.

У брошурі представлені нові результати систематичного дослідження протестів, репресій та перемог протестувальників в Україні на основі моніторингу більше 150 національних, обласних та активістських веб-медіа. Проаналізовані дані охоплюють усі (незалежно від тематики та чисельності) фактичні протестні події, їхню форму, учасників, цілі, вимоги місця й дати проведення, що відбувалися на території України. Окремі розділи присвячені протестам найманих працівників, дрібних підприємців, пільговиків, студентів, а також репресіям проти протестувальників та факторам успішності протестів. Для соціальних і громадських активістів, правозахисників, журналістів, політиків, дослідників і викладачів соціальних і гуманітарних наук та всіх зацікавлених соціальними проблемами й колективними протестами в Україні.

Для соціальних активістів, журналістів, політиків, дослідників і викладачів соціальних і гуманітарних наук та всіх зацікавлених соціальними проблемами й колективними протестами в Україні.

ЗМІСТ

Передмова	4
Методологія дослідження та типологія подій	5
Розділ 1. Загальні тенденції протестної активності	10
Розділ 2. Протести найманих працівників	23
Розділ 3. Протести на захист прав дрібних підприємців	32
Розділ 4. Протести на захист інтересів пільговиків	38
Розділ 5. Студентські протести	45
Розділ 6. Репресії проти протестів	54
Розділ 7. Успішність протестів	65
Замість висновків	71

ПЕРЕДМОВА

Новий аналітичний звіт Центру дослідження суспільства (ЦДС) представляє свіжі дані про протести, репресії та перемоги протестних ініціатив в Україні. У 2011 році ми продовжили збирати дані про всі (незалежно від тематики та чисельності) фактичні протестні події, їхню форму, учасників, цілі, вимоги, місце і час проведення тощо, що відбуваються в реальному часі на території нашої країни і про які з'являлися інформаційні повідомлення у веб-медіа. Представлені у звіті дані охоплюють період з 1 січня 2010 р. по 31 грудня 2011 р.

Проект *Ukrainian Protest and Coercion Data* (UPCD) стартував у вересні 2009 року. З жовтня 2011 р. ми співпрацюємо з кампанією «За мирний протест!»¹, надаючи правозахисникам аналітичну інформацію про протести та порушення права на мирні зібрання і продовжуючи виконувати першопочаткові завдання проекту. Це, по-перше, створення публічної бази даних, що могла б використовуватися для різноманітних досліджень якнайширшого спектру протестів, суспільних рухів та їх взаємодії з державою в Україні. На жаль, державна статистика «масових заходів» Міністерства внутрішніх справ продовжує завищувати кількість протестів в Україні як мінімум на один, або й на два порядки та надає надзвичайно дивний розподіл кількості протестів за областями², а тому створення бази даних протестів за систематичною методикою є нагальною потребою.

Другим нашим завданням є посилення уваги до низових соціально-економічних протестів з боку широкої громадськості, журналістів, науковців та політиків. Минулий рік відзначився кількома масовими загальнонаціональними кампаніями з соціально-економічними вимогами: виступи студентів проти комерціалізації вищої освіти, чорнобильців та афганців за збереження пенсій, працівників освіти за підвищення зарплатні. Але наскільки ці приклади гучних та частково успішних кампаній стають типовими для української протестної активності? Наскільки соціально-економічні протести стають масовішими, організованішими та політизованішими? Як свідчать наші дані, все ще значна частина соціально-економічних протестів лишаються розпорощеними, локальними та проігнорованими провідними політичними силами. Збір, узагальнення, аналіз і поширення інформації про протестні події є одним з необхідних перших кроків у налагодженні горизонтальних мереж солідарності та довіри задля створення масових і потужних рухів на захист базових соціальних прав мешканців нашої країни.

1 <http://zmina.org.ua>.

2 Див. критику цих даних правозахисниками: *Зубар Н., Северин О.* Велика загадка. В Україні масово відбуваються фантомні мирні зібрання? // Майдан, 16.03.2012. – <http://maidan.org.ua/2012/03/velyka-zahadka-v-ukrajini-masovo-vidbuvayutsya-fantomni-myrni-zibrannya/>.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ТИПОЛОГІЯ ПОДІЙ

На початку методика проекту *Ukrainian Protest and Coercion Data* була адаптована з дослідження *European Protest and Coercion Data* (EPCD), у рамках якого були створені бази даних протестних і репресивних подій по 28 європейським країнам за період з 1980 по 1995 роки¹. Застосовуючи методику EPCD, ми сподівалися отримати такі дані про українські протести, які можна було б порівнювати з уже існуючою базою європейських протестів. Адаптована методика EPCD використовувалася з 1 жовтня 2009 р. по 31 грудня 2010 р. Однак від початку 2011 р. ми внесли суттєві зміни у структуру бази, які дозволили більш точно та повно фіксувати інформацію про протестні події. На жаль, зважитися на зміну методики нам було легко ще й через те, що сподівання на можливість кроснаціонального порівняння не виправдалися. Через використання різних джерел даних (по кілька десятків друкованих видань та новинарних агенцій на кожну країну в EPCD та більше сотні веб-медіа з переважанням обласних у нашому проекті) отримані дані виявилися фактично не порівнюваними. Кількість протестів в Україні у разі перевищувала аналогічний показник за такий самий проміжок часу у великих країнах Європи на кшталт Франції, ФРН, Італії, Іспанії. Причини очевидні: обсяг та щільність вибірки джерел, а також фактична відсутність обмежень на кількість опублікованих повідомлень на веб-сайті, що дозволяє повідомленням про менш резонансні події в Інтернеті з'являтися частіше, аніж це можуть дозволити собі друковані видання з жорсткими обмеженнями на обсяг.

Водночас дані 2010 та 2011 років залишилися порівнюваними по більшості параметрів, що підтверджується і високою стабільністю даних. Нижче викладені основні принципи нової методики UPCD, а також вказані ті аспекти, які ускладнюють коректне порівняння даних двох років.

Вибірка джерел моніторингу та структура бази даних

Кодування протестів, репресій і поступок здійснювалося вручну на основі моніторингу щоденних новин більш ніж 150 (у 2010 р. більше 100) загальнонаціональних, обласних та активістських сайтів. Вибірка була сформована перед початком 2011 р. Національні сайти обиралися насамперед на основі критеріїв популярності та частоти публікації повідомлень про протести, репресії та поступки. Близько 85% джерел у вибірці склали обласні сайти. На кожну область України припадає до 7 сайтів з регулярно оновлюваною щоденною стрічкою новин. Активістські сайти

1 <http://web.ku.edu/~ronfran/data/>.

були обрані таким чином, щоб охопити усі сектори політичного та громадянського активізму в Україні і не втратити події, що можуть систематично ігноруватися мейнстрімними ЗМІ, навіть якщо сайти оновлювалися не регулярно. До вибірки не включалися інтернет-видання конкретних організацій або ініціатив. Навпаки, підбиралися такі джерела, що намагаються висвітлити події в рамках певної соціальної тематики або ж ідеології.

База даних UPCD складається з двох частин:

1) база закодованих подій, де фіксуються, зокрема, форми колективних дій, до яких вдаються протестувальники (репертуар протестів), тематика, учасники та цілі протестних дій, місце та час, кількість протестувальників тощо;

2) супровідна база повних текстів повідомлень із вказуванням джерела та дати публікації, до якої можна звернутися в разі необхідності для глибшого аналізу. Обидві частини бази з'єднані між собою через унікальний ID кожної події.

Загальні принципи методики UPCD

Основна одиниця кодування – *протестна подія*, яка визначається за наступними критеріями:

- 1) присутня політична або соціальна вимога або критика;
- 2) носить характер дії (тобто не є суто вербальною) публічного характеру;
- 3) здійснена групою людей або однією людиною, котрі не входять до органів центральної влади;
- 4) відомо населений пункт на території України, де трапилася подія, і хоча б приблизно відома дата події (з точністю до місяця).

Кожна подія кодується тільки тоді, коли відповідає всім чотирьом критеріям (наприклад, якщо це був підпал чи побиття, то має бути інформація про його соціально-політичну мотивацію).

Загалом *нанесення шкоди людині або майну* інтерпретується нами як наявність певної (неявної) вимоги (однак така подія могла кодуватися як «сумнівна», якщо особа нападника і його мотиви залишилися нез'ясованими, або щодо них відомі лише підозри жертви). В акціях без нанесення шкоди людині або майну вимоги мали бути озвучені явно.

Акції, *пов'язані із визначними датами* (святкування, вшанування тощо) кодуються лише у випадку, коли у повідомленні була згадка про озвучення політичних чи соціальних вимог або критики під час акцій.

Також у базу вносилися акції, *спрямовані на демонстрацію електоральної підтримки*.

Крім протестів, до бази вносилися наступні дії:

- *Позитивні та негативні реакції* на протести (поступки та репресії, фізичні та юридичні, з боку як держави, так і недержавних структур-об'єктів протесту, в тому числі у відповідь на дискурсивні протести, наприклад, петиції, заяви або інші форми вираження незадоволення або критики). Контр-протести, конфронтаційні дії представників одного політичного табору проти іншого та відповіді на них вважаються протестами, а не реакцією;

- *Переговори* між протестувальниками й об'єктом протестів.

Кожна подія кодується окремо, навіть якщо вона пов'язана з попередньою. Наприклад, марш, на який напали його противники, через що втрутилися міліція, рознімаючи бійку, і здійснила затримання протестувальників, кодується як чотири різні події: марш, напад, втручання міліції, затримання.

У деяких випадках надзвичайно типових послідовностей подій вони кодуються як одна подія. Це стосується таких випадків:

- якщо марш починається з мітингу або завершується мітингом, це кодується як одна подія «марш» у випадку, якщо мітинг і марш проводили ті самі протестувальники;

- використання символічних дій (театралізовані протести, перформанси, опудала і т.п.) під час маршів, демонстрацій або мітингів кодується як окрема подія («символічний протест») тільки у випадках, коли символізм є центральною формою протесту, навколо якої організована уся акція, а не просто супровідним елементом для привернення уваги медіа.

Кодуються тільки події, що *вже сталися*. Оголошення/анонси про майбутню подію не є підставою для її кодування.

Також у базу даних вносяться деякі «сумнівні» події:

- 1) події, щодо яких є суперечливі твердження з боку учасників протистояння (і при відсутності додаткової інформації, аби визначити, хто правий);

- 2) напади, побиття, підпали з боку невідомих осіб на активістів або політиків, якщо немає додаткових підтверджень їх здійснення з боку політичних опонентів або влади, крім підозр і заяв жертви.

Далі у звіті сумнівні події не вводилися у розрахунки, крім спеціально зазначених випадків.

Принципові зміни у порівнянні з методикою 2010 р.

Найбільш принципова зміна сталася у врахуванні *багатоденних подій*. У минулорічному звіті кожен день багатоденної акції рахувався як окрема подія. У цьому

ж звіті ми вирішили рахувати багатоденний протест як одну подію незалежно від його тривалості. Не зважаючи на те, що багатоденний протест вимагає більше ресурсів та жертвності, далеко не завжди медіа повідомляють про його закінчення, що суттєво позначається на точності даних. Крім того, багатомісячні наметові містечка могли дуже сильно впливати на дані, зменшуючи вагу інших протестів.

Для цього звіту показники за 2010 р. були перераховані відповідно до нового правила врахування багатоденних подій і можуть не збігатися з аналогічними показниками, опублікованими в минулорічному звіті¹. Однак перерахунок даних не змушує переглядати виявлені загальні тенденції у протестній та репресивній активності 2010 р. – кількість та тривалість багатоденних подій виявилася не настільки великою, щоб суттєво змінити загальну картину.

Іншою принциповою зміною в методиці 2011 р. стало рішення фіксувати до трьох *тематик* кожної події замість однієї центральної. Очевидно, що ледь не кожен протест висуває цілу низку вимог. Урахування всіх вимог протесту неможливе та має сумнівну цінність, адже деякі вимоги можуть поділятися одними учасниками протесту, але не поділятися іншими – а точної інформації про такий розподіл майже ніколи не надається. Тому в будь-якому разі необхідно мати якісь розумні обмеження на фіксацію вимог та застосувати узагальнення і категоризацію. При цьому можливість фіксувати декілька вимог замість однієї зменшує суб'єктивність при визначенні центральної тематики протесту і водночас дозволяє проаналізувати тенденції у поєднанні вимог з різних сфер, наприклад, соціально-економічних та політичних або ідеологічних. Однак при порівнянні даних слід враховувати, що позірне зростання у 2011 р. частки тієї чи іншої тематики може бути результатом лише зміни методики (адже у 2010 р. ця тематика могла бути просто не зафіксована через «нецентральність»), і що сума часток за категоріями тематик буде більше 100%.

Крім того, з 2011 р. при кодуванні *цілей протесту* ми почали розділяти їх на адресата вимог, тобто орган влади, підприємство, установу, організацію тощо, до якого протестувальники апелюють або звертаються з вимогами підтримати їхні інтереси, та на об'єкт критики, тобто орган влади, підприємство, установу, організацію тощо, який є безпосереднім об'єктом незадоволення.

Певним чином могло вплинути на кількість подій за участі кожного типу агентів те, що ми почали фіксувати окремо структурну групу, форму організації та ідеологію учасників протестів (а також цілей контр-протестів, репресій та поступок), стимулюючи, таким чином, увагу кодувальників до різноманіття учасників кожної події.

1 Протести, перемоги і репресії в Україні: результати моніторингу, жовтень 2009 – вересень 2010. – К.: Центр дослідження суспільства, 2011.

Типологія подій

Далі у звіті ми будемо часто використовувати типологію подій за тематикою та тактикою протесту.

За *тематикою* ми розділяємо події (як протести, так і репресії та поступки) на:

- *політичні* – протести проти або на підтримку конкретних політиків / політичних партій чи уряду загалом, включаючи протести в рамках електоральних кампаній на підтримку того чи іншого кандидата;
- *ідеологічні* – історичні та ідеологічні питання, в більшості випадків пов'язані з регіональним поділом в Україні: український та російський націоналізми, ставлення до СРСР, ОУН-УПА та інші проблеми, які стосуються Другої світової війни, питання розміщення Російського чорноморського флоту в Севастополі, конфлікти навколо розколу Української православної церкви тощо;
- *соціально-економічні* – протести навколо соціально-економічних питань; найчастіше до них належали антизабудовні конфлікти, робітничі протести (насамперед через затримку заробітної платні), житлові права (зокрема, протести проти виселення з гуртожитків), екологічні конфлікти, комунальні послуги, громадський транспорт, охорона здоров'я, освіта та багато інших;
- *громадянські права* – захист громадянських прав і свобод (насамперед свободи слова), протести проти зловживань міліції, незаконних дій державних службовців, корупції тощо.

За *тактикою* ми розділяємо протести на три категорії:

- *конвенційні* – відомі і загальноприйняті форми протесту, які не здійснюють безпосередній тиск на цілі протесту, наприклад, пікети, мітинги, демонстрації, перформанси;
- *конфронтаційні* – протестні дії, що передбачають безпосередній тиск на цілі протесту («пряма дія»), але не супроводжуються завданням безпосередньої шкоди людям або майну, наприклад, блокування, перекивання руху, страйк, голодування;
- *насильство* – протестні дії із завданням (або погрозою завдання) безпосередньої шкоди людям або майну, наприклад, побиття або вандалізм.

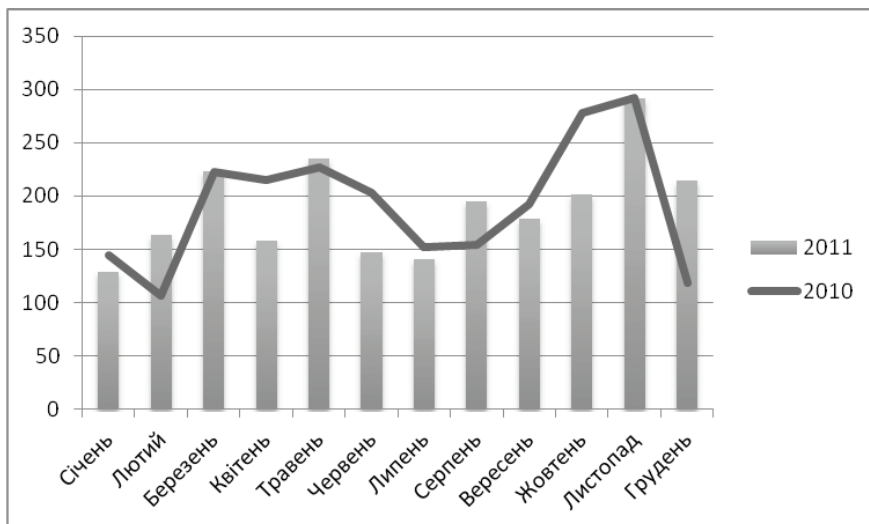
Повний опис методології проекту UPCD, кодувальної схеми та список джерел моніторингу доступні на сайті Центру дослідження суспільства, як і бази даних закодованих подій та повних текстів повідомлень зі ЗМІ¹.

1 <http://cedos.org.ua/index.php/protestmonitor>.

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ ПРОТЕСТНОЇ АКТИВНОСТІ

У порівнянні з 2010 роком, у 2011 році кількість протестних подій майже не змінилася. Якщо у 2010 році було зафіксовано 2305 подій, то у 2011 – 2277¹. Це означає, що в середньому у 2011 році, як і у 2010, на території України фіксувалося більше 6 протестних подій щодня.

Графік 1.1. Динаміка протестів у 2010 та 2011 роках



Графік 1.1 з динамікою протестів протягом двох років не вказує на жодну чітку тенденцію до спадання чи зростання кількості протестних подій. Однак можна спостерігати сезонні коливання: улітку та взимку під час відпусток, свят та надмірно морозної або ж спекотної погоди відбувається менше протестів, ніж восени та навесні.

1 Крім того, у базу було внесено 57 сумнівних протестних подій, однак у подальші розрахунки вони не включаються.

Географія протестів

Таблиця 1.1. Регіональний розподіл протестних подій¹

Регіон	2010	2011
Центральний	35%	39%
Східний	22%	25%
Південний	20%	17%
Західний	23%	19%
Разом	100%	100%
N [*]	2302	2274

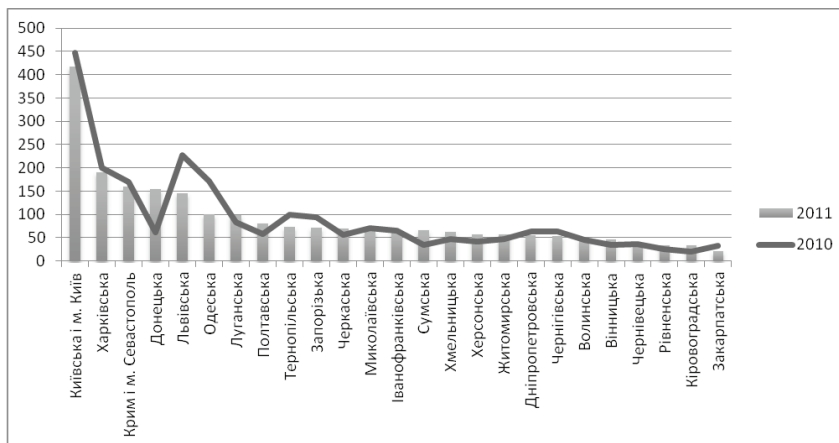
Як і у 2010 році, у 2011 найбільше протестів відбувалося у Центральному регіоні, оскільки до нього включається м. Київ (Таблиця 1.1). У столиці відбулося близько п'ятої частини усіх протестних подій (у 2010 р. – 19%, у 2011 р. – 18%), адже протести концентруються там, де зосереджені органи влади. При цьому слід враховувати й те, що події у столиці відносно рідше проходять непоміченими для ЗМІ. Водночас, звертаємо увагу і на зміну часток Східного та Західного регіонів. Якщо у перший рік правління В. Януковича частка протестних подій у Західному регіоні була більшою, ніж у Східному, то у другий рік це співвідношення стало протилежним: частка протестів у Східному регіоні зросла, а в Західному впала.

Як видно на Графіку 2.2, в минулому та позаминулому роках ми зафіксували приблизно однакову кількість подій в усіх областях (за деякими винятками). Кількість протестів суттєво знизилася у Львівській, Одеській, Тернопільській та Запорізькій областях, при цьому у 2,5 рази зросла в Донецькій області, причому за рахунок саме соціально-економічних протестів, насамперед – пов'язаних із бурхливими подіями під час кампанії за збереження пільг чорнобильців восени 2011 р. Натомість високі показники протестної активності у Львівській та Одеській областях у 2010 р. були пов'язані з боротьбою за місцеву владу.

^{*} До регіонального розподілу не включені щороку по три події «загальноукраїнського» характеру, тобто такі, які в принципі неможливо було локалізувати у конкретному населеному пункті, наприклад, у 2011 р. – страйки асоціації ветеринарів, Національної спілки письменників та авіапілотів. письменників та авіапілотів.

1 Тут і далі у звіті Західний регіон позначає Закарпатську, Львівську, Івано-Франківську, Тернопільську, Чернівецьку, Волинську та Рівненську області; Центральний – Житомирську, Вінницьку, Хмельницьку, Черкаську, Кіровоградську, Полтавську, Чернігівську, Сумську, Київську області та м. Київ; Східний – Харківську, Луганську, Донецьку, Дніпропетровську, Запорізьку області; Південний – Одеську, Миколаївську, Херсонську області, Автономну республіку Крим та м. Севастополь.

Графік 1.2. Географія протестів



Тематика протестів

Як і у 2010 р., у 2011 більшість протестувальників висували соціально-економічні вимоги. Однак через те, що у 2011 р. ми фіксували до трьох тематик протесту, а у 2010 р. лише одну, центральну, немає достатніх підстав висувати твердження про зростання частки соціально-економічних протестів. У 2011 р. соціально-економічні протести найчастіше піднімали питання соціальних виплат, забудови міського простору, освіти, комунальних послуг, інтересів дрібного бізнесу та затримок виплат зарплати. Ідеологічні протести найчастіше стосувалися конфліктів навколо інтерпретації історії Радянського Союзу, ОУН і УПА, Другої Світової війни, інших дразливих для прихильників українського націоналізму питань. Політичні протести найчастіше були спрямовані проти уряду або ж особисто проти президента В. Януковича та на підтримку ув'язненої лідерки опозиції Ю. Тимошенко. Протести на захист громадянських свобод та проти свавілля правоохоронних органів були найчастішими темами протестів на захист громадянських прав.

Таблиця 1.2. Тематика протестів

Тематика	2010	2011
Соціально-економічні	49%	60%
Ідеологічні	23%	25%
Політичні	15%	25%
Громадянські права	13%	17%
Разом	100%	–
N	2305	2277

Завдяки фіксації до трьох тематик кожного протесту ми можемо проаналізувати суміщення різних категорій тематик, тобто наскільки часто соціально-економічні вимоги поєднувалися з політичними, ідеологічними, вимогами на захист прав (див. Таблицю 1.3).

Таблиця 1.3. Суміщення тематик протестів у 2011 р.¹

Тематика	Соціально-економічні	Ідеологічні	Політичні	Громадянські права
Соціально-економічні	75%	19%	33%	26%
Ідеологічні	8%	55%	21%	19%
Політичні	13%	21%	41%	25%
Громадянські права	7%	13%	17%	42%
N	1374	558	564	391

Можна помітити, що соціально-економічні протести лишалися значною мірою ізольованими від інших тематик. Три чверті таких протестів піднімали виключно соціально-економічні питання, не намагаючись поєднати їх ані з політичними, ані з ідеологічними вимогами, ані з вимогами на захист громадянських прав. Найчастіше з політичними вимогами поєднувалися питання соціальних виплат, освіти, податків та інтересів дрібного бізнесу, робітничих прав та загального добробуту. Натомість близько половини ідеологічних, політичних протестів та протестів на захист громадянських прав висували вимоги принаймні ще з однієї групи.

Чисельність протестів

На перший погляд може здатися, що загальна чисельність протестних подій у 2011 р. зменшилася в порівнянні з 2010 р., адже зросла частка протестів, у яких брали участь менше 100 чоловік. Однак у 2011 р. нам вдалося визначити приблизну чисельність для 66% протестних подій, у той час як 2010 р. – лише для 53%. Як ми й передбачали у попередньому річному звіті², події з невідомою

- 1 Жирним виділена частка протестних подій, які висували вимоги винятково з однієї категорії тематик: або ж винятково соціально-економічні вимоги, або ж винятково політичні, ідеологічні тощо.
- 2 Протести, перемоги і репресії в Україні: результати моніторингу, жовтень 2009 – вересень 2010. – К.: Центр дослідження суспільства, 2011. – С. 12.

кількістю учасників у дійсності є швидше малочисельними, ніж багаточисельними, тому збільшення кількості подій, для яких вдається встановити чисельність, призводитиме до збільшення частки малочисельних подій. Отже, до висновку про зменшення кількості учасників протестів у 2011 р. слід ставитися з обережністю. Хоча низький рівень участь мешканців Україна у протестах лишається фактом – у переважній більшості протестних подій, для яких була повідомлена чисельність, брали участь менше 100 учасників. У найбільшій акції протесту у 2011 р., для якої була повідомлена чисельність, брали участь близько 12 тис. чоловік – це був марш у Симферополі 18 травня 2011 р., на річницю депортації кримськотатарського народу, учасники якого вимагали для Криму статусу національної територіальної автономії, забезпечення освіти кримськотатарською мовою, визнання депортації актом геноциду.

Таблиця 1.4. Розподіл чисельності учасників протестів за тематикою, 2010 р.

Кількість учасників	Соціально-економічні	Ідеологічні	Політичні	Громадянські права	Усі протести
<10	6%	5%	7%	13%	7%
<100	22%	22%	17%	30%	22%
<1000	21%	15%	16%	7%	17%
>1000	8%	6%	8%	1%	7%
Невідомо	42%	53%	52%	49%	47%
Разом	100%	100%	100%	100%	100%
N	1128	540	337	300	2305

Таблиця 1.5. Розподіл чисельності учасників протестів за тематикою, 2011 р.

Кількість учасників	Соціально-економічні	Ідеологічні	Політичні	Громадянські права	Усі протести
<10	9%	7%	10%	15%	10%
<100	37%	36%	28%	38%	35%
<1000	20%	14%	24%	13%	18%
>1000	3%	3%	6%	2%	3%
Невідомо	31%	39%	31%	31%	34%
Разом	100%	100%	100%	100%	100%
N	1374	558	564	391	2277

Враховуючи ці застереження, слід звернути особливу увагу на зростання у 2011 р. чисельності протестів політичних та на захист громадянських прав. Частково це стало наслідком фіксування кількох тематик протесту для однієї події, але частково відображає зростання організованості протестів, тобто частішого залучення до протестної активності політичних партій та громадських організацій, які володіють більшими мобілізаційними ресурсами, аніж неформальні ініціативи.

Учасники протестів

У минулорічному звіті ми висунули гіпотезу про розколоте «громадянське суспільство», вказуючи, з одного боку, на великі розбіжності в тематиці протестів партій та громадських організацій, а з іншого – на велику кількість протестів за участі винятково аполітичних неформальних ініціатив, в повідомленнях про які не згадувалася участь ані партій, ані неурядових організацій, ані непартійних політичних груп, ані профспілок. У 2011 р. ситуація, по великому рахунку, не змінилася: соціально-економічні вимоги висувалися у 79% протестних подій за участі винятково аполітичних неформальних ініціатив, але лише у 57% за участі громадських організацій і в 39% за участі політичних партій або ж окремих політиків (у середньому для всіх протестів – 60%). Натомість ідеологічні питання піднімалися у 42% протестних подій за участі політичних партій, у 26% за участі громадських організацій і лише у 12% за участі винятково аполітичних неформальних ініціатив (у середньому для всіх протестів – 25%). Ситуація відчуженості інституціоналізованого «громадянського суспільства» від соціально-економічних протестів призводить до їх розпорошеності, відсутності ресурсів, слабкого зв'язку між ініціативами в різних місцевостях, деполітизації, зосередженні на локальних проблемах.

Таблиця 1.6. Розподіл основних учасників протестів за тематикою, 2010 р.

Тематика	Партії/ політики	Громадські організації	Винятково аполітичні неформальні ініціативи	N	Усі протести
Соціально-економічні	14%	17%	52%	1128	49%
Ідеологічні	47%	17%	9%	540	23%
Політичні	60%	18%	17%	337	15%
Громадянські права	26%	30%	31%	300	13%
В усіх протестах	30%	19%	34%	2305	100%

Таблиця 1.7. Розподіл основних учасників протестів за тематикою, 2011 р.

Тематика	Партії/ політики	Громадські організації	Винятково аполітичні неформальні ініціативи	N	Усі протести
Соціально-економічні	22%	28%	48%	1374	60%
Ідеологічні	58%	31%	18%	558	25%
Політичні	57%	37%	16%	564	25%
Громадянські права	34%	43%	26%	391	17%
В усіх протестах	34%	29%	36%	2277	–

Таблиці 1.6 та 1.7 показують частки протестів за категоріями тематик, у яких брали участь партії чи політики, громадські організації або ж винятково аполітичні неформальні ініціативи. У 2011 р. частка протестів за участі винятково аполітичних неформальних ініціатив навіть дещо зросла і лишилася майже такою ж високою для протестів, що піднімали соціально-економічні питання. Зростання частки участі політичних партій у всіх протестах, крім власне політичних, може бути частково зумовлено зміною методики фіксування тематик протесту, адже загальна частка протестів за участі партій виросла лише на 4 пункти. При цьому партії продовжують брати участь у соціально-економічних протестах втричі рідше за середній показник. Статистика протестів фіксує також зміщення протестної активності партій від обслуговування електоральних цілей до кампаній проти переслідування опозиційних лідерів (зростання частки протестів за громадянські права). Однак не зважаючи на активізацію центристських опозиційних партій («Батьківщина»/Блок Юлії Тимошенко, «Фронт змін», «Удар», Радикальна партія), партії з чітко вираженою ідеологією займають непропорційну до своєї електоральної підтримки частку в протестній активності. Крайні праві партії (у першу чергу, ВО «Свобода») брали участь у 41% всіх протестів за участі політичних партій, а ліві партії (в першу чергу, Комуністична партія України) – у 21%. Сумарно крайні праві та ліві партії були помічені більш ніж у 60% протестів за участі політичних партій.

Водночас, у 2011 р. суттєво зріс рівень участі у протестах громадських організацій – з 19% до 29%, причому по всіх категоріях тематик¹. В акціях на продовження опору податковій реформі, загальнонаціональній кампанії «Автомайдан», осінній

1 Тут і далі в звіті масштаб зростання участі громадських організацій у протестах з 2010 по 2011 рік є перебільшеним, оскільки в 2010 р. під «громадськими організаціями» розумілися лише організації без чіткої ідеології (лівої, правої, російсько-націоналістичної, екологічної тощо).

кампанії чорнобильців та афганців вирішальну роль відігравали мобілізаційні ресурси громадських організацій.

Цілі протестів

Порівняння цілей протестів у 2010 та 2011 роках ускладнюється переходом до фіксування у 2011 р. окремо адресатів вимог протестувальників та об'єктів критики. Але схоже, що зафіксовані цілі протестів 2010 року коректніше порівнювати саме з об'єктами критики 2011 р. (див. Таблиці 1.8 та 1.10). У 2011 р. зросла кількість протестів, що спрямовували критику проти центральних органів влади, однак лише незначною мірою – для соціально-економічних протестів. Кампанії опозиційних сил частіше висували ідеологічні та політичні питання та вимогу захисту громадянських прав, водночас звинувачуючи Президента України, Кабінет Міністрів, Верховну Раду, однак політизація соціально-економічних протестів спостерігається значно менше (пор. із Таблицею 1.3).

Таблиця 1.8. Розподіл цілей протестів за тематикою, 2010 р.

Цілі протестів	Соціально-економічні	Ідеологічні	Політичні	Громадянські права	Усі протести
Центральні органи влади	32%	14%	16%	23%	25%
Місцева влада	41%	9%	28%	15%	28%
Приватна компанія	13%	1%	0%	1%	7%
Державне/комунальне підприємство	7%	0%	1%	0%	4%
Правоохоронні органи	3%	1%	3%	35%	7%
Суди	1%	1%	1%	4%	2%
N	1128	540	337	300	2305

Порівнюючи окремо адресатів вимог та об'єкти критики протестів у 2011 р., можна побачити, що місцеві органи влади значно частіше є адресатами вимог, аніж об'єктами критики, у той час як центральні органи влади протестувальники частіше критикували, водночас звертаючи вимоги до органів місцевої влади (див. Таблиці 1.9 і 1.10).

Таблиця 1.9. Розподіл адресатів вимог протестів за тематикою, 2011 р.

Адресати вимог	Соціально-економічні	Ідеологічні	Політичні	Громадянські права	Усі протести
Центральні органи влади	14%	18%	17%	17%	15%
Місцева влада	51%	18%	27%	25%	38%
Приватна компанія	5%	0%	0%	0%	3%
Державне/комунальне підприємство	3%	0%	0%	1%	2%
Правоохоронні органи	3%	5%	4%	20%	6%
Суди	2%	2%	5%	5%	3%
N	1374	558	564	391	2277

Таблиця 1.10. Розподіл об'єктів критики протестів за тематикою, 2011 р.

Об'єкти критики	Соціально-економічні	Ідеологічні	Політичні	Громадянські права	Усі протести
Центральні органи влади	36%	37%	65%	38%	37%
Місцева влада	34%	11%	15%	18%	25%
Приватна компанія	18%	1%	0%	3%	11%
Державне/комунальне підприємство	5%	0%	0%	2%	3%
Правоохоронні органи	2%	7%	5%	29%	6%
Суди	1%	2%	11%	7%	4%
N	1374	558	564	391	2277

Часто загальнонаціональні кампанії протесту вимагали від місцевих органів влади підтримати їхні вимоги зміни урядової політики. Та ж тенденція спостерігається і щодо приватних підприємств, які стають об'єктами критики значно частіше, ніж адресатами вимог. Місцеві органи влади і в цьому випадку сприймаються протестувальниками як такі, що можуть і мають вплинути на комерційні підприємства та змусити їх виплатити зарплату, припинити незаконну забудову тощо.

Тактика протестів

Як і у 2010 р., у 2011 р. переважали протести з конвенційною тактикою, при цьому частка конфронтаційних та насильницьких подій навіть дещо скоротилася. Як і у 2010 р., відносно частіше більш радикальна тактика використовувалася у протестах із соціально-економічними та ідеологічними вимогами (16% конфронтації і 2% насильства для соціально-економічних протестів та 11% конфронтації і 8% насильства для ідеологічних протестів у 2011 р.). При цьому політичні протести помітно дерадикалізувалися (9% конфронтації та 11% насильства 2010 р. порівняно з 7% конфронтації та 3% насильства у 2011 р.), що пов'язано з тим, що в 2011 р. не проходили вибори. Найчастішими формами конфронтаційних подій були блокування (доріг, техніки), прориви в будівлі, страйки, а насильницької – пошкодження власності, вандалізм, бійки.

Таблиця 1.11. Тактика протестів

Тактика	2010	2011
Конвенційна	78%	82%
Конфронтаційна	15%	14%
Насильницька	7%	4%
Разом	100%	100%
N	2305	2277

Політичні партії та громадські організації продовжували використовувати більш конвенційну тактику порівняно з протестами за участі винятково аполітичних неформальних ініціатив. У 2011 р. 93% протестів за участі політичних партій та громадських організацій були конвенційними, натомість протести за участі винятково аполітичних неформальних ініціатив були конвенційними лише у 69% випадків. Найменше конфронтаційна та насильницька тактики використовувалися проти центральних органів влади (6% та 0% відповідно), а найчастіше – у протестах проти приватних (30% і 7%) та державних і комунальних компаній (42% і 1%), які більше потерпали від блокування дорожнього руху та техніки, страйків.

Не зважаючи на деяку дерадикалізацію протестів, рівень репресій у 2011 р. не зменшився. Зменшення частки конфронтації та насильства у 2011 р. не призвело до зменшення кількості репресій з боку держави. У 2011 р. ми зафіксували 430 репресивних подій. Це означає, що на 100 протестів припадало близько 19 репресій, тобто приблизно кожен п'ятий протест зазнавав репресій. Таке ж співвідношення – 19:100 – спостерігалось і у 2010 р.

Не змінився також і рівень поступок. Ми зафіксували 138 поступок у відповідь на протести у 2011 р., що складало приблизно 6 поступок на 100 протестів – такий самий показник був зафіксований і у 2010 р.

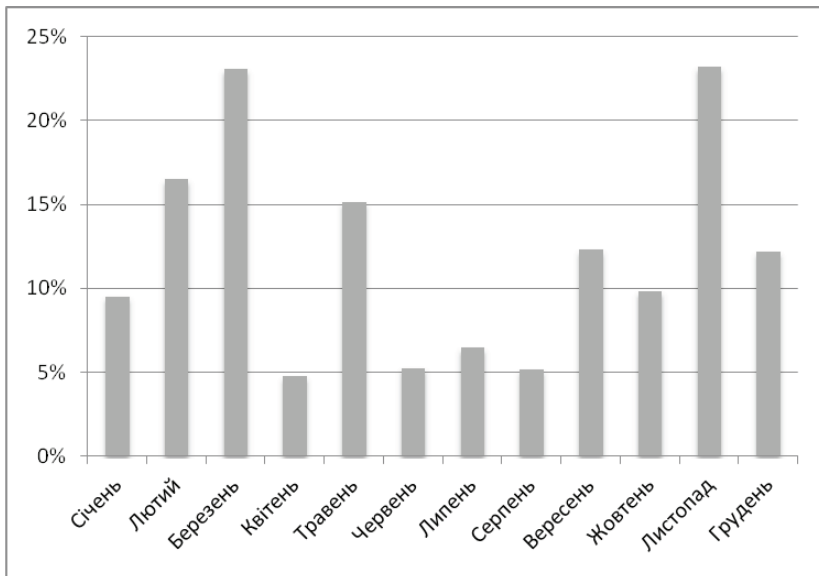
Політизація соціально-економічних протестів?

У минулорічному звіті ми поставили питання, чи не стане Податковий майдан першим поштовхом до політизації соціально-економічних протестів в Україні. Якщо до осені 2010 р. соціально-економічні протести були переважно малочисельними, розпороченими, зосередженими на місцевому рівні та спрямованими переважно проти місцевої влади або ж приватних компаній, не кидаючи виклик національній політиці, організованими переважно аполітичними неформальними ініціативами без участі політичних партій або ж громадських організацій, то Податковий майдан став прикладом загальнонаціональної кампанії за вирішальної участі організацій дрібних підприємців з вимогами змінити напрям податкової політики, що згодом переросли у вимоги відставки уряду та критику також і інших його реформ. У той же час країни Західної Європи лихоманило хвилями масових народних заворушень, викликаних посткризовими заходами «суворої економії», які ставили під питання владу «одного відсотку» фінансового класу. При цьому за реформами уряду Азарова стояли ті самі глибинні процеси, пов'язані з динамікою економічної кризи, що спонукали західноєвропейські уряди скорочувати зайнятість та заморожувати зарплати в державному секторі, скорочувати витрати на освіту, піднімати пенсійний вік тощо. Але чи дали вони поштовх тенденції до зростання та політизації соціально-економічних протестів в Україні у напрямку європейських тенденцій?

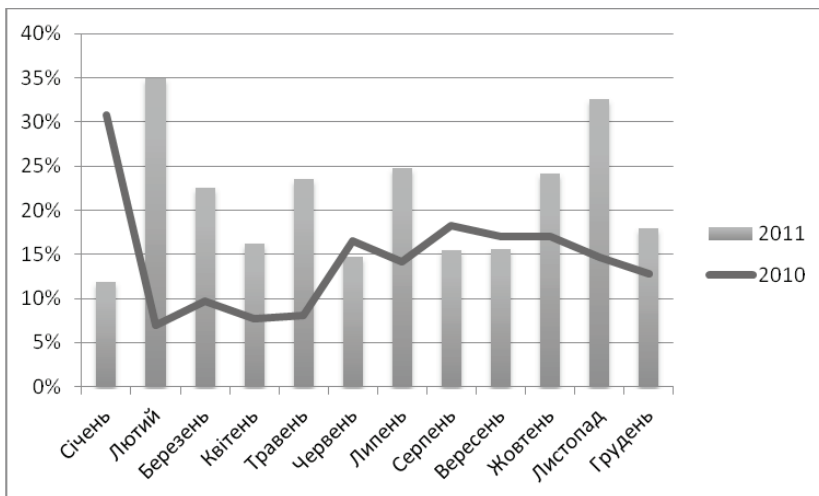
Наведені вище узагальнені дані за 2011 рік не дають однозначної відповіді. Частки соціально-економічних протестів, спрямованих проти центральних органів влади та за участі політичних партій або ж політиків, зросли лише на кілька відсоткових пунктів кожна. Ми не можемо порівняти поєднання соціально-економічних та політичних вимог з даними 2010 р., але бачимо, що у 2011 р. вони суміщалися лише в 13% випадків. Чисельність протестів не лише не зросла, але, можливо, навіть зменшилася, принаймні для тих протестів, для яких чисельність була повідомлена.

Але звернімося до детальної помісячної динаміки та проаналізуємо її за трьома критеріями політизації: 1) поєднання соціально-економічних та політичних вимог, 2) участь у протестах політичних партій та окремих політиків, 3) частка протестів, спрямованих проти центральних органів влади. Графік 1.3 демонструє динаміку частки соціально-економічних протестів, які висували водночас і політичні вимоги. Ми не бачимо чіткої тенденції до політизації чи деполітизації, але бачимо дві хвилі зростання поєднання соціально-економічних та політичних вимог у протестній активності. Навесні – продовження кампанії проти підвищення податків для дрібних підприємців, «Автомайдан», кампанії опозиційних політичних партій, в тому числі «День гніву» в травні, а восени – кампанія чорнобильців та афганців за збереження пенсій, що швидко перейшла до вимог відставки уряду, Президента та Верховної Ради.

Графік 1.3. Частка соціально-економічних протестів з політичними вимогами, 2011 р.

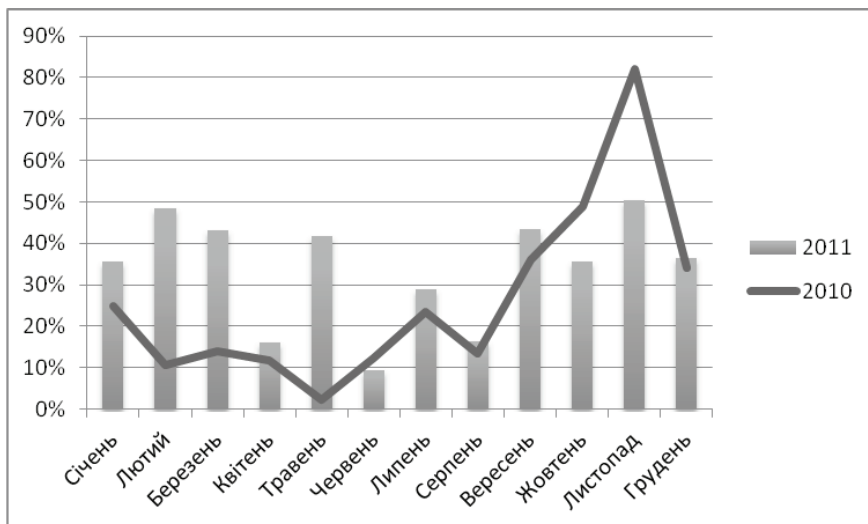


Графік 1.4. Частка соціально-економічних протестів за участі політичних партій або окремих політиків



Графік 1.4 з динамікою участі політичних партій у соціально-економічних протестах виявляє ті самі два піки навесні та восени і водночас зростання частки соціально-економічних протестів за участі партій навіть порівняно з Податковим майданом. За іронією долі, високий показник у січні 2010 р. викликаний кампанією протестів Партії регіонів з вимогою до уряду Юлії Тимошенко виплатити пенсії відповідно до підвищеного наприкінці 2009 р. прожиткового мінімуму. У той же час частка соціально-економічних протестів, спрямованих проти органів центральної влади, 2011 р. не досягла піку Податкового майдану (Графік 1.5), але й не впала до показників першої половини 2010 р., зростаючи, знов-таки, навесні та восени.

Графік 1.5. Частка соціально-економічних протестів, спрямованих проти центральних органів влади

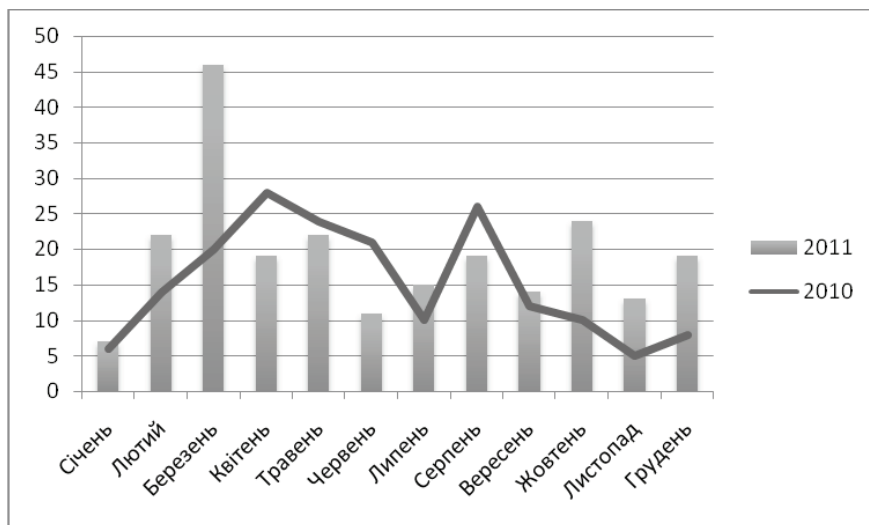


Отже, маємо підстави стверджувати, що у 2011 р. політизованість соціально-економічних протестів стала справді вищою. Агресивні реформи уряду Азарова не підштовхнули соціально-економічні протести до радикальної та стрімкої політизації, однак і не дали їм повернутися до попереднього рівня локальності та деполітизованості. Втім, слід не забувати і про чинник виборів 2012 р., який напряду впливатиме і на готовність уряду до продовження вкрай непопулярних реформ, і на участь політичних партій у протестах. Згадане вище зростання організованості соціально-економічних виступів населення, збільшення участі в них громадських організацій та їх успішна координація на національному рівні є більш міцним фундаментом для виникнення масової соціальної опозиції до неоліберального капіталізму в Україні.

РОЗДІЛ 2. ПРОТЕСТИ НАЙМАНИХ ПРАЦІВНИКІВ

За рік в Україні стався 231 протест трудових колективів, а також протестів на захист прав найманих працівників, що становить трохи більше 10% від кількості протестів за рік. Відбулося деяке зростання частки протестів найманих працівників у порівнянні із попереднім роком – у 2010 році протести найманих працівників становили 8% від кількості усіх протестних подій в Україні.

Графік 2.1. Динаміка протестів найманих працівників



Динаміка протестів найманих працівників 2011 року відрізняється від динаміки 2010 року лише бурхливим і нехарактерним сплеском протестної активності у березні 2011 року, викликаним виступами вчителів. У останній декаді місяця в різних регіонах України вони вимагали підвищення зарплатні та соціальних виплат. Як результат – уряд пообіцяв педагогам 20% надбавку до зарплатні. Також у березні стався всеукраїнський автопробіг, так званий «Автомайдан». Учасники автопробігу та мітингів, які його супроводжували, серед іншого, виступали проти проекту нового Кодексу законів про працю, який обмежує права профспілок, наступає на права та

соціальні гарантії найманих працівників¹. Від загальної ж динаміки протестів динаміка протестів найманих працівників за 2011 рік суттєво відрізняється лише відсутністю підйому активності у листопаді, на який припав пік виступів пільговиків.

Таблиця 2.1. Розподіл протестів найманих працівників за регіонами

Регіон	Протести найманих працівників, 2010	Протести найманих працівників, 2011	Усі протести, 2010	Усі протести, 2011
Центральний	34%	33%	35%	39%
Східний	36%	37%	22%	25%
Південний	14%	18%	20%	17%
Західний	17%	12%	23%	19%
Разом	100%	100%	100%	100%
N	184	231	2302	2277

Як видно з Таблиці 2.1, регіональний розподіл протестів найманих працівників за рік суттєво не змінився – як і у 2010 році, лідером є Східний регіон, очевидно, через нерівномірний розподіл робочої сили у країні. Цим же пояснюється і суттєвий відрив показників протестної активності найманих працівників у цьому регіоні у порівнянні з протестною активністю загалом.

Таблиця 2.2. Тематика протестів найманих працівників

Тематика	Конкретні теми	Протести найманих працівників, 2010	Протести найманих працівників, 2011
Соціально-економічні	Затримка зарплатнці	48%	35%
	Права найманих працівників	34%	34%
	Вимоги підвищення зарплатні	2%	16%
	Закриття підприємства	7%	15%
	Освіта	0%	13%
	Соціальні виплати	0%	8%
	Рейдерське захоплення	2%	7%
	Брак фінансування	2%	5%
Політичні	Інші соціально-економічні	3%	29%
	Проти уряду та місцевої влади, а також їх представників	1%	9%
Громадянські права		3%	7%
Ідеологічні		0%	7%
N		184	231

1 Детальніше критику проекту Кодексу читати, наприклад, у Кляшторний О., Лебедев Ю., Дудін В. Збірний аналіз негативних положень Трудового кодексу України від 20.04.2010 // Хроніка самозахисту, 20.04.2010. – <http://samozahist.org.ua/?p=31993>.

Очікувано переважна більшість протестів найманих працівників стосувалася соціально-економічних питань. Безперечними лідерами є протести щодо класичних трудових питань (затримка зарплатні – 35%, права найманих працівників – 34%, вимоги підвищення зарплатні – 16%, закриття підприємств – 15%).

Порівнюючи протести найманих працівників із попереднім роком, не можливо не відзначити три відмінності. Однак говорити про ці відмінності варто із застереженням, враховуючи зміни в методиці кодування протестів, які сталися у 2011 році.

По-перше, у 2011 році помітно зросла кількість протестів, під час яких висувалися вимоги підвищення зарплатні – 16% проти всього 2% у 2010 році. Із цього можна зробити висновок, що наймані працівники в Україні не просто захищають свої права, а й все частіше піднімають питання щодо покращення свого економічного становища.

По-друге, у 2011 році дещо частіше протестували проти закриття підприємства – 15% протестів проти 7% у 2010 році. Цей факт, швидше за все, є віддзеркаленням політики «оптимізації», яку українська влада активно практикувала минулого року. Ця політика, зокрема, завдала значного удару по працівниках медичних та освітніх закладів, кількість яких влада вважає за потрібне скоротити у регіонах.

По-третє, можна відмітити деяку політизацію протестів найманих працівників – 2011 року у 9% звучала критика центральної або місцевої влади. Це можна пояснити загальною політизацією соціальних протестів у 2011 – найбільші протестні кампанії, такі як «Автомайдан», протести студентів, пільговиків, виступали не лише проти конкретних дій чи бездіяльності влади, а й проти її політики загалом.

Таблиця 2.3. Чисельність протестів найманих працівників

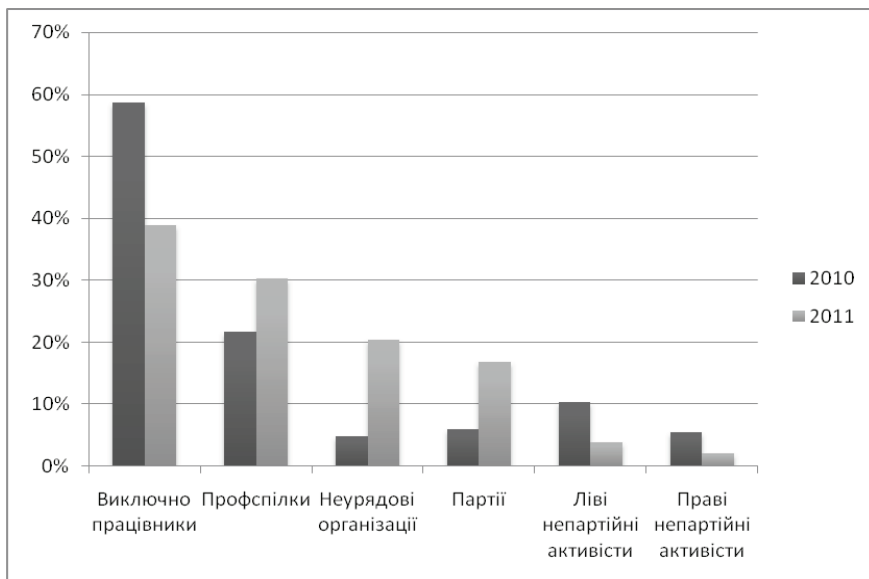
Чисельність	Протести найманих працівників, 2010	Протести найманих працівників, 2011	Усі протести, 2010	Усі протести, 2011
<10	5%	7%	7%	10%
<100	21%	34%	22%	35%
<1000	22%	25%	17%	18%
>1000	4%	7%	7%	3%
Невідома	48%	27%	47%	34%
Разом	100%	100%	100%	100%
N	184	231	2305	2277

Як видно із Таблиці 2.3, у порівнянні з протестами загалом протести найманих працівників є дещо чисельнішими. Це можна пояснити тим фактом, що протести найманих працівників – це часто протести цілих колективів, які (особливо на державних підприємствах) нараховують сотні людей. Окрім цього, такі колективи у державній сфері часто

мають тісні секторні зв'язки на рівні населеного пункту (наприклад, працівники різних тролейбусних депо, лікарень, шкіл), а тому їм легше організувати хоча б ситуативну солідарність. Також помітна тенденція до збільшення кількості учасників протестів найманих працівників у порівнянні з попереднім роком, тому можна вести мову про деяку активізацію на захист цих прав у 2011 році.

Найбільшою акцією протесту найманих працівників у 2011 році, про кількість учасників якої повідомляли ЗМІ, був виступ освітян 22 березня у Києві, який став піком подібних виступів по всій Україні. За різними даними, від 5 до 10 тисяч працівників освітньої галузі вийшли під стіни Кабінету Міністрів, вимагаючи підвищення зарплатні, соціальних гарантій, а також виступаючи проти закриття сільських шкіл у рамках вже згаданої політики «оптимізації». Мітингувальники намагалися перекрити дорогу біля будівлі уряду, що призвело до сутичок із правоохоронцями. Днем раніше, 21 березня, у Львові відбулася аналогічна акція протесту, яка зібрала близько 4500 освітян і теж стала одним із найбільших виступів найманих працівників за минулий рік. Від 1000 до 3000 учасників зібрала цього ж дня подібні акції у Донецьку та Запоріжжі.

Графік 2.2. Учасники протестів найманих працівників



Як видно з Графіка 2.2, за минулий рік істотно зменшилася кількість протестів найманих працівників, у яких брали участь виключно працівники – 39% у 2011 році

проти 59% у 2010. У 2011 до них частіше стали долучатися профспілкові організації (30% проти 22% у 2010), громадські організації (20% проти 5% у 2010) та партії (17% проти 6% у 2010).

Зростання ролі профспілкових організацій у протестах найманих працівників є однозначно позитивною тенденцією, якщо це не лише тимчасове явище. Останнє, варто зазначити, мало ймовірно, оскільки у переважній більшості випадків у протестах брали участь незалежні профспілкові організації, а не члени Федерації профспілок України. Якщо останню можна було б запідозрити в активізації заради політичних дивідендів її лідерів, то окремі незалежні профспілки та їх конфедерації не можуть масово переслідувати подібну мету. Регулярно виходили на протести за права найманих працівників такі незалежні профспілки, як «Народна солідарність», «Пряма дія», «Захист праці», «Конфедерація вільних профспілок України», Незалежна профспілка гірників України, «Захист справедливості».

У 2010 році громадські організації брали участь загалом у 19% протестів і лише у 5% протестів найманих працівників, а у 2011 – у 29% у протестах загалом та у 20% протестів найманих працівників. Тому можна вести мову про загальну активізацію громадських організацій, яка не оминула і протести найманих працівників. Серед громадських організацій, які були помічені на протестах найманих працівників, переважають ліберальні організації та союзи організацій, які активізувалися на хвилі протестів проти Податкового кодексу, зокрема під час кампанії «Автомайдан», студентських протестів. Також певну роль відіграють різноманітні союзи та об'єднання ветеранів і чорнобильців, які під час своєї кампанії піднімали і ширші питання, у тому числі й щодо проблем найманих працівників.

Якщо розглядати критику чинної влади як одну із ознак політизації протестів найманих працівників, то іншою ознакою є різке зростання участі політичних партій. Якщо 2010 року партії та політики загалом брали участь у 30% протестів, але лише у 6% найманих працівників, то 2011 – у 34% протестів загалом, але вже у 17% протестів найманих працівників. Тому, на відміну від участі неурядових організацій, збільшення участі політичних партій у протестах найманих працівників не можна пояснити виключно загальною активізацією політичних партій. Відбулася політизація саме протестів найманих працівників. Що цікаво, у 2010 році виступи трудових колективів та на захист прав найманих працівників підтримували майже виключно партії формально крайнього ухилу – «Свобода» справа та СПУ, ПСПУ, КПУ зліва. У 2011 році цією протестною тематикою зацікавилася вже й партії більш центральної частини правого спектру – БЮТ, Фронт змін, Наша Україна (хоча крайні партії все-таки переважали). Таку зміну у складі партійних учасників протестів найманих працівників можна пояснити загальним зростанням вуличної активності правих центрів у 2011 році – втрачаючи вплив у органах влади, вони намагаються завоювати його на вулицях, організовуючи, а частіше – приєднуючись до відносно успішних протестних кампаній.

Таблиця 2.4. Учасники протестів найманих працівників (форма власності)

Форма власності		Протести найманих працівників, 2010	Протести найманих працівників, 2011
Підприємства державної та комунальної форм власності	Державні освітні заклади	0%	13%
	Комунальні транспортні підприємства	17%	8%
	Державні заклади охорони здоров'я	1%	5%
	Інші державні та комунальні підприємства	20%	21%
Підприємства недержавної форми власності		38%	25%
Інші (акції солідарності, акції партій та профспілок, акції працівників підприємств різної форми власності)		25%	28%
Разом		100%	100%
N		184	231

З Таблиці 2.4 ще більш очевидною стала основна тенденція протестів найманих працівників за останній рік – у порівнянні з 2010 роком значно зросла кількість протестів освітян та дещо зросла кількість протестів медиків. «Оптимізація» цих галузей викликала безпосередню реакцію її працівників, а у випадку освітян – ще й підняла березневу хвилю протестів, про яку згадано вище.

У порівнянні з 2010 роком неможливо не помітити значне зменшення кількості протестів на підприємствах недержавної форми власності. Причина може полягати в тому, що у 2010 році було кілька тривалих протестних кампаній на приватних підприємствах. Так, у квітні і травні відбувалися протести працівників ВАТ «Лисичанська сода», які вимагали виплатити заборгованість – лише одна ця кампанія складалася з 9 протестів.

Таблиця 2.5 демонструє значні відмінності між установами та компаніями, до яких звертаються і які критикують під час протестів найманих працівників у порівнянні з протестами загалом. Хоча і в середньому протестувальники найчастіше звертаються до органів місцевої влади, учасники протестів найманих працівників роблять це більше. Причиною, імовірно, є те, що трудовим колективам комунальних та державних підприємств часто немає сенсу звертатися до самого підприємства – і вони звертаються до місцевої влади, яка напряму впливає на фінансування та роботу установ даної форми власності.

Таблиця 2.5. Цілі протестів найманих працівників, 2011 р.

Цілі	Адресати протестів найманих працівників	Адресати усіх протестів	Об'єкти критики протестів найманих працівників	Об'єкти критики усіх протестів
Центральні органи влади	13%	15%	30%	37%
Місцева влада	49%	38%	37%	25%
Приватні компанії або охоронці	8%	3%	21%	11%
Державні або комунальні підприємства	10%	2%	17%	3%
Правоохоронні органи	3%	6%	1%	6%
N	231	2277	231	2277

З цієї ж причини під час протестів найманих працівників частіше критикуються органи місцевої влади – очевидно, за незадовільну політику у сфері комунального господарства та на державних підприємствах. У порівнянні з протестами загалом, набагато частіше об'єктами критики та адресатами протестів найманих працівників виступають приватні компанії. Очевидно, цю різницю створює протестна активність працівників приватних підприємств. Якщо повернутися до Таблиці 2.4, то виникає питання, чому така мала кількість приватних компаній стає адресатами протестів найманих працівників. Імовірно, у випадку проблем на приватному підприємстві наймані працівники цих підприємств вважають більш доцільним та ефективним звертатися не до самих підприємств, а, знов-таки, до органів влади. Часто у цьому є сенс, особливо якщо йдеться про компанії на межі банкрутства, або компанії, які неодноразово порушували права найманих працівників, або ж у випадку проблеми рейдерських захоплень. З іншого боку, можна припустити, що наймані працівники приватних підприємств мають менше протестного потенціалу, ніж їхні колеги на державних підприємствах – колективи приватних підприємств зазвичай менші, їхня структурна позиція в економіці не така вигідна, а тому їм важче впливати безпосередньо на свого роботодавця, і вони вимушені апелювати до державних органів.

Як показано в Таблиці 2.6, у 2011 році наймані працівники стали рідше вдаватися до конфронтаційної тактики боротьби у порівнянні з 2010 роком, наблизившись за цим показником до протестів загалом. Така відмінність зумовлена зменшенням кількості страйків.

Таблиця 2.6. Тактика протестів найманих працівників

Тактика	Протести найманих працівників, 2010	Протести найманих працівників, 2011	Усі протести 2010	Усі протести 2011
Конфронтаційна	26%	19%	15%	14%
Конвенційна	70%	81%	78%	82%
Насильницька	4%	1%	7%	4%
Разом	100%	100%	100%	100%
N	184	231	2305	2277

У 2011 році наймані працівники вдавалися до страйку у 21 випадку (тобто страйки склали 9% протестів найманих працівників), а у 2010 році – у 29 випадках (тобто майже 16%). Одним із пояснень зменшення кількості страйків у 2011 може бути розширення кола учасників та вимог виступів найманих працівників. В українських реаліях (локалізовані трудові конфлікти за відсутності перспективи загальнонаціонального чи хоча б регіонального страйку з широким спектром вимог) страйк є формою боротьби виключно найманих працівників – він використовується виключно найманими працівниками для вирішення трудових конфліктів у вузькому значенні цього слова. Однак у 2011 році за права найманих працівників частіше виступали не лише вони самі, а й ширші коаліції, які піднімали різноманітні питання і віддавали перевагу конвенційним формам протесту.

Таблиця 2.7. Поступки та репресії

Протести	Поступки (на 100 протестів)	Репресії (на 100 протестів)
Протести найманих працівників 2010	23	10
Протести найманих працівників 2011	12	12
Усі протести 2011	6	19

Як видно з Таблиці 2.7, протести найманих працівників у 2011, як і у 2010 році, набагато частіше добиваються поступок і набагато рідше зазнають репресій у порівнянні з протестами загалом. Основна причина полягає в тому, що під час більшості протестів найманих працівників в Україні висуваються конкретні локальні законні вимоги (такі як виплата зарплатні), які не піднімають питання регіонального чи національного рівня, не ставлять під сумнів існуючий стан речей. Аналогічно пояснюється і те, що у 2011 році поступки у випадку протестів найманих працівників траплялися вдвічі рідше. Як було сказано вище, значна частина протестів найманих працівників у 2011 році піднімала ширше коло питань або ж була складовою ширшої кампанії – а такі кампанії рідше призводять до поступок.

Висновки

У 2011, як і у 2010 році, протести найманих працівників були трохи чисельнішими за протести загалом, частіше виникали на Сході країни та на ґрунті класичних трудових конфліктів (затримка виплати зарплатні, закриття підприємства, права найманих працівників). Однак окрім цих та інших характерних особливостей, які мало змінилися протягом року, у протестах найманих працівників 2011 року виникли тенденції, які були відсутні у 2010.

Найбільш помітною новою тенденцією 2011 року була активізація працівників державних установ медичної та освітньої галузей. Ця тенденція була реакцією на розгортання державної політики «оптимізації», зокрема, закриття медичних та освітніх закладів. З цього можна зробити висновок, що сплеск протестної активності працівників цих галузей, швидше за все, носив тимчасовий характер. Однак у випадку активних дій держави з метою «оптимізації» цих чи інших галузей можна з певністю очікувати чергових галузевих сплесків протестної активності.

Іншою важливою тенденцією протестів найманих працівників стало розширення кола учасників цих протестів – активізація профспілок, партій, громадських організацій. Значною мірою ця активізація є загальною тенденцією, яка виникла на хвилях кількох широких протестних кампаній 2011 року, зокрема «Автомайдану» та виступів пільговиків. Можна говорити про досить помітне і відносно нове озвучування питання прав найманих працівників у широких протестних та відносно політизованих кампаніях.

З іншого боку, активізація політичних партій, зокрема правих центристів, є наслідком витіснення цих партій із реальної влади. Втрачаючи контроль і вплив у органах влади, політики намагаються завоювати його на вулицях. Подібні дії можна б було лише вітати, якби праві центристи підтримували, наприклад, локальні виступи найманих працівників. Однак, як показує практика, подібні протести їх не цікавлять – вони відверто віддають перевагу успішним і резонансним кампаніям, часто приєднуючись до них лише після того, як ці кампанії привертають значну увагу засобів масової інформації. Можна сказати, що, не бажаючи витрачати власні ресурси на підняття протестної активності, політичні партії залюбки використовують вже існуючу активність у своїх прагматичних політичних цілях. З цієї метою, маючи доступ до засобів масової інформації, вони можуть створювати ілюзію набагато більшої значимості своєї участі у цих протестах.

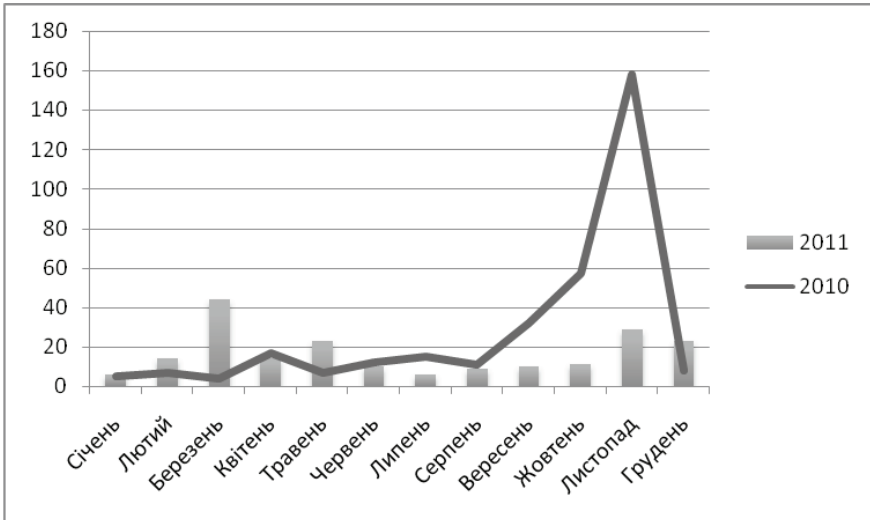
Наслідками широких коаліцій та політизації протестів найманих працівників є більш конвенційна тактика цих протестів та зменшення кількості поступок у відповідь на них. Однак подібні тенденції не можна вважати негативними – вони радше є закономірними і неunikними. З іншого боку, наслідком подібних тенденцій також є те, що протести найманих працівників частіше стали не просто реагувати на погіршення становища конкретних працівників, а й вимагати розширення їхніх прав та покращення життєвого рівня.

РОЗДІЛ 3. ПРОТЕСТИ НА ЗАХИСТ ПРАВ ДРІБНИХ ПІДПРИЄМЦІВ

Кінець позаминулого 2010 року ознаменувався сплеском протестів дрібних підприємців, проблеми яких до початку реформ уряду Азарова зосереджувалися на локальному рівні. Прийняття Податкового кодексу Азарова-Тігіпка перетворило представників малого бізнесу на активних опозиціонерів діючій владі. Більш ніж через рік після цих подій ми спробуємо, підбиваючи протестні підсумки 2011 року, з'ясувати, як позначився досвід Податкового Майдану на подальшій боротьбі підприємців за свої права.

За 2011 рік сталося 199 протестних дій за участі або на захист прав малого бізнесу, що складає 9% від загальної кількості протестів. До протестів на захист прав дрібних підприємців зараховувались усі події, в яких брали участь дрібні підприємці (включно з водіями таксі); усі події, до тем яких входив захист прав малого бізнесу, а також ті, що не підпадають під перші два критерії, але учасники яких вимагали внесення змін до Податкового Кодексу.

Графік 3.1. Динаміка протестів на захист прав дрібних підприємців



Податковий Майдан на деякий час вичерпав протестний запал дрібних підприємців, проте навесні та на річницю цих подій відбулися нові сплески протестної активності. Незважаючи на «пряник» – поступки влади щодо спрощеної системи

оподаткування, «батіг» – численні репресивні заходи, вжиті до активістів підприємницького «бунту», та на рецидиви локальних конфліктів, дрібний бізнес не змінився з економічною та соціальною політикою влади. Про це свідчать березнева акція «Автомайдан», грудневий «Переоблік влади», ініціатива «Вперед» та інші епізоди антиурядових протестів, котрі очікувано не сягнули масштабів Податкового Майдану, проте продовжують привертати увагу до незадовільного стану справ як у сфері оподаткування та контролю за підприємницькою діяльністю, так і в житті країни загалом.

Регіональний розподіл протестних дій лишився майже таким самим, як 2010 року: на Центральний регіон припадав 41%, на Східний – 18%, на Південний – 17% та на Західний – 24% протестів. Але якщо у 2010 році інтенсивні підприємницькі протести охоплювали майже всю країну, то у 2011 «гарячими точками» залишилися Київ (26 протестних дій), Хмельницький (24), Львів (19) та Одеса (13).

У 2011 році увага дрібних підприємців знову повернулась до конкретних місцевих проблем і конфліктів. Зросла кількість протестних дій на захист інтересів малого бізнесу: з приводу захисту торговельних місць, дозволів на торгівлю, інших аспектів регулювання та перевірки підприємницької діяльності. Також збільшилась частка протестів з приводу дотичних соціально-економічних проблем, серед яких громадський транспорт (7%), антизабудовні конфлікти (6%), корупція (6%), земельні питання (6%), рейдерство (4%). Цікаво зазначити, що проблеми податків у 2011 році згадувались лише у третині випадків (удвічі рідше, ніж в 2010), натомість значно зросла частота антиурядових гасел (24% у 2011 р. проти 4% у 2010 р). Вочевидь, далася взнаки надія на те, що влада у новій редакції Податкового кодексу врахує зауваження протестувальників, як було обіцяно і як, зрештою, частково сталося. Також прийшов час боротися за громадянські права: відбулась низка акцій з приводу арештів та санкцій щодо активістів підприємницького руху.

Таблиця 3.1. Основні теми підприємницьких протестів

Теми протестів	2010	2011
Податки	70%	28%
Права малого бізнесу	20%	61%
Проти уряду	4%	24%
Інші політичні	2%	7%
Громадянські права	0%	11%
Інші соціально-економічні	10%	57%
N	333	199

Разом зі зміщенням фокусу уваги протестувальників змістились і адресати, до яких спрямовується протест. У 2010 69% акцій були звернені до центральних органів влади і 41% – до місцевих¹. У 2011 до центральних органів влади протестувальники звертали вимоги в 16% випадків і критикували їхню діяльність у 46%, а до місцевих звертались у 52% випадків і критикували у 35%. Іншими словами, до центральної влади адресували менше звернень, хоча її дії і залишаються основним приводом для незадоволення. Підприємницьким протестам властиво звертати вимоги і критику передусім до влади: вона регулює діяльність малого бізнесу, і між нею та бізнесменом немає посередників.

Тактика протестів практично не змінилася: 82% – конвенційні методи боротьби, такі як пікети, мітинги та автоколонни. Більшість із 17% конфронтаційних дій припадає на страйки. За весь рік зафіксовано лише 1 випадок насильницького протесту. Якщо порівнювати з протестами в цілому, підприємницькі виступи дещо частіше є конфронтаційними і рідше – насильницькими, крім того, вони більш масові. Проте якщо порівнювати з минулим роком, навіть із періодом до вересня 2010 включно, зменшилась кількість учасників акцій на захист інтересів малого бізнесу. З одного боку, масові заворушення не можуть тривати завжди: підприємці, отримавши обіцянки внести поправки до законодавчих актів, повернулися до роботи і звичайного ритму життя. З іншого, могли датися взнаки прозорі натяки правоохоронних структур на те, що продовжувати протестувати не бажано, це може створити серйозні перешкоди бізнесу та добробуту.

Таблиця 3.2. Чисельність підприємницьких протестів

Чисельність	2010 (підприємницькі)	2011 (підприємницькі)	2010 (усі)	2011 (усі)
<10	3%	5%	7%	10%
<100	12%	38%	22%	35%
<1000	33%	29%	17%	18%
>1000	23%	7%	7%	3%
Невідомо	28%	22%	47%	34%
Разом	100%	100%	100%	100%
N	333	199	2305	2277

1 Один протест міг мати кілька цілей, тому сума відсотків не дорівнює 100%.

Що стосується мобілізації до участі у протестах, підприємницький рух має в чомусь більші, в чомусь менші здобутки.

З одного боку, підприємці змогли здобути дуже обмежену підтримку серед інших груп громадськості. 79% протестних дій відбувалися лише за участі самих підприємців, включно з перевізниками. У 7% випадків вони об'єднувалися з пільговиками – ветеранами та чорнобильцями, по 4% припадає на кооперацію зі студентами й викладачами та з робітниками, 17% протестних дій відбулись за участі партій, переважно правих, наприклад, ВО «Свобода». У 7% виступів щодо проблем малого бізнесу про участь самих підприємців не повідомлялося: в їхню підтримку виступали партії та неприємницькі неурядові організації. Для порівняння, у 2011 році партії були учасниками протестів у 34% випадків, тож підприємці кооперуються з ними порівняно рідко. Втім, це може бути свідомою стратегією – відокремлювати себе від політичних сил і не дозволяти їм заробляти репутацію на чужих проблемах.

Практично всі епізоди співпраці або підтримки третьою стороною у 2011 році – це антиурядові акції, де висувався довгий список вимог, які краще можна описати фразою «зробити, як було раніше», тобто скасувати реформи діючого уряду, котрий зумів погіршити життя майже всім верствам населення. До цього списку в деяких випадках долучали і перегляд скандального Податкового Кодексу. Для порівняння, у 2010 році зафіксовано лише по 1 випадку кооперації з пенсіонерами, студентами та робітниками, проте цілих 18 епізодів, коли на захист інтересів малого бізнесу, а водночас і своїх власних, ставали звичайні громадяни, як у випадку із захистом книгарні «Сяйво» та із загрозою імпортові секунд-хенду. Іншими словами, у 2011 підприємців об'єднували з іншими «потерпілими» не спільні інтереси, а «спільний ворог» – влада.

Невисокий рівень підтримки підприємницьких протестів є в цілому характерним для України, де захист своїх прав покладається на тих, кого це безпосередньо стосується, а кооперація – частіше виняток, ніж правило. Також відіграє свою роль і те, що інтереси малого бізнесу подекуди суперечать інтересам інших груп – наприклад, у випадках, коли перевізники обстоюють необхідність підвищити тарифи на проїзд у маршрутних таксі, власники кіосків – право продавати спиртне і тютюнові вироби, і всі вони – зменшити відрахування податків, які теоретично мали б спрямовуватися на соціальні потреби, зарплати працівників бюджетного сектору, пенсії та пільги соціально незахищеним верствам населення.

З іншого боку, всередині самого підприємницького руху спостерігається консолідація і посилення організації. Якщо у 2010 році лише 19% протестних дій відбулися за участі підприємницьких організацій, асоціацій та профспілок, то у 2011 їх кількість зросла до 38% (і це не враховуючи неформальні зв'язки, які проблематично зафіксувати). Ці формальні об'єднання брали участь у 31% протестів з приводу захисту прав малого бізнесу, у 58% подій, що стосувались проблеми оподаткування, та у 70% ан-

тиурядових протестів¹. Боротьба за спільну справу на всеукраїнському рівні сприяла посиленню кооперації між підприємцями та її організаційному закріпленню.

Незважаючи на Податковий Майдан 2010 року та подальшу протестну активність, підприємцям не вдалося схилити владу до більшої поступливості у 2011 році. Навпаки, 2011 приніс з собою репресії проти активістів листопадових заворушень. Цікаво, що до початку протестів проти нового Податкового кодексу влада не вважала малий бізнес вартим уваги порушником громадського спокою та загрозою стабільності, тому практично не застосовувала важелів силового та судового тиску на них. Проте після масової мобілізації все суттєво змінилося. Кількох активістів Податкового Майдану було заарештовано за звинуваченням в пошкодженні дорогого гранітного покриття під час встановлення наметів, більше 100 підприємців допитували з цього приводу, деякі зіткнулися із перешкодами у веденні бізнесу після закінчення цих подій. За можливості, влада намагалась не допускати заворушень, використовуючи погрози, адміністративний тиск через керівництво ринків та ДАІ, заборони судів та місцевих органів влади на проведення акцій. Також зафіксовано 5 подій, які могли бути опосередкованим залякуванням підприємців, – обшуки, перевірки та штрафи.

Таблиця 3.3. Репресії та поступки у відповідь на протести на захист прав дрібного бізнесу

Рік	Репресії (на 100 протестів)	Поступки (на 100 протестів)
2010	13	4
2011	17	6
2010 (усі протести)	19	6
2011 (усі протести)	19	6

За 2011 рік на протести на захист прав малого бізнесу припадає 34 репресивних дії, що складає 8% від усіх репресій. Найбільш поширений метод тиску – погрози, арешти, судові позови та запобіжні заходи. При цьому погрози, запобіжні заходи, конфіскація майна та позови застосовуються до підприємців частіше, ніж до інших протестувальників, а арешти та побиття – рідше². Загалом, підприємці потерпають від репресивного державного апарату не більше, ніж інші учасники протестів.

Зрідка підприємцям все-таки вдавалося добитись виконання їхніх вимог – за

1 Нагадаємо, що часто протести зачіпали одразу декілька тем, тому тут мається на увазі відсоток подій, де серед проблем була зазначена.

2 Через малу кількість репресивних дій в аналізі ці висновки слід сприймати з обережністю.

рік зафіксовано 11 таких випадків. Найбільше досягнення, окрім внесення змін у Податковий Кодекс, – згода Верховної Ради скасувати податки на експорт зерна у відповідь на протести фермерів. Але результат на всеукраїнському рівні – виняток; практично завжди поступки відбувалися в межах локальних конфліктів. Наприклад, в Одесі мер міста припинив реконструкцію на ринку, через яку частина підприємців опинилася під загрозою виселення з ринку, у Луцьку підприємцям разом із місцевими мешканцями вдалося зупинити незаконну забудову, у Києві – захистити кіоски від демонтажу, у Миколаєві – зберегти за собою торгові місця, а в Чернігові – переконати міськраду не підіймати ставку єдиного податку. Кілька випадків стосуються звільнення заарештованих активістів.

З одного боку, показник успішності підприємницьких акцій – 4 поступки на 100 протестів – не набагато нижчий від показника успішності всіх протестів за рік. З іншого, успіхи підприємців здаються дуже непереконливими, якщо порівняти їх з результатами інших груп протестувальників, котрі висували соціально-економічні вимоги (наприклад, пільговики добились 8 поступок на 100 протестів, місцеві спільноти – 11, а робітники – 17), попри те, що суттєва частка виступів малого бізнесу стосувалась цілком конкретних, локальних проблем і містила чіткі вимоги, які задовольняються частіше.

Висновки

Таким чином, у 2011 році спостерігаємо повернення підприємців до локальних протестних приводів, але водночас збереження незадоволення діями центральної влади і загальнонаціонального протестного потенціалу. Основними темами протестів цього року були права малого бізнесу (захист торговельних місць, дозволи на торгівлю, конфлікти з адміністрацією ринків, регулювання та перевірка підприємницької діяльності), оподаткування та антиурядова критика. Також став актуальним захист громадянських прав, а саме прав на протест і чесне правосуддя, котрими подекуди нехтували правоохоронці, аби не допустити подальших заворушень.

У 2011 році загальна кількість акцій і кількість їх учасників зменшилась. Позитивною тенденцією є зріст організованості підприємницького руху та спроби об'єднатися з іншими групами населення в протестах проти реформ і рішень влади.

Що стосується результатів підприємницьких протестів, малому бізнесу не вдалось добитися зростання поступливості влади. Окрім врахування побажань «другого Майдану» у новому Податковому Кодексі, нечасті поступки в основному стосувалися вирішення локальних проблем або звільнення активістів, котрих раніше затримали. Натомість, з початку всеукраїнських акцій підприємці зазнають посиленого репресивного тиску, що відбиває політику влади по відношенню до протестів загалом.

РОЗДІЛ 4. ПРОТЕСТИ НА ЗАХИСТ ІНТЕРЕСІВ ПІЛЬГОВИКІВ

З періоду початку моніторингу та до 2011 року протести пільговиків траплялися досить нечасто. У 2010 році таких подій зафіксовано всього 60, або 3% від загальної кількості протестних дій. До протестів на захист інтересів пільговиків включені, по-перше, події за участі пенсіонерів, неповносправних, чорнобильців-ліквідаторів та ветеранів. Але не аналізувались ті з них, що стосувалися виключно ідеологічних проблем, як-то визнання ОУН-УПА, святкування Дня Перемоги чи інших радянських свят. По-друге, до цієї категорії належать акції стосовно пільг та соціальних виплат, прав інвалідів та сиріт, окрім тих випадків, коли свої інтереси обстоювали студенти, робітники, бізнесмени та інші представники економічно активного та спроможного населення, менш залежного від державних виплат.

Основні теми, котрі турбували пільговиків, – це виплати пенсій в обіцяному розмірі, зростання цін на продукти, ліки чи комунальні послуги, обмеження можливостей лікування та санаторного відпочинку, можливості пересування для інвалідів; час від часу вони долучалися до акцій на підтримку чи проти того або іншого політика. Чорнобильці та ветерани вже тоді періодично влаштовували протести з приводу невиконання гарантованих законами грошей. Слід зазначити, що поширеною легальною практикою боротьби за повний обсяг соціальних виплат стало звернення до судів з вимогою реалізувати закон та перерахувати і сплатити обіцяне державою. В умовах дефіциту бюджету, враховуючи політику уряду з мінімізації витрат на соціальну сферу, з цією практикою необхідно було щось вдіяти.

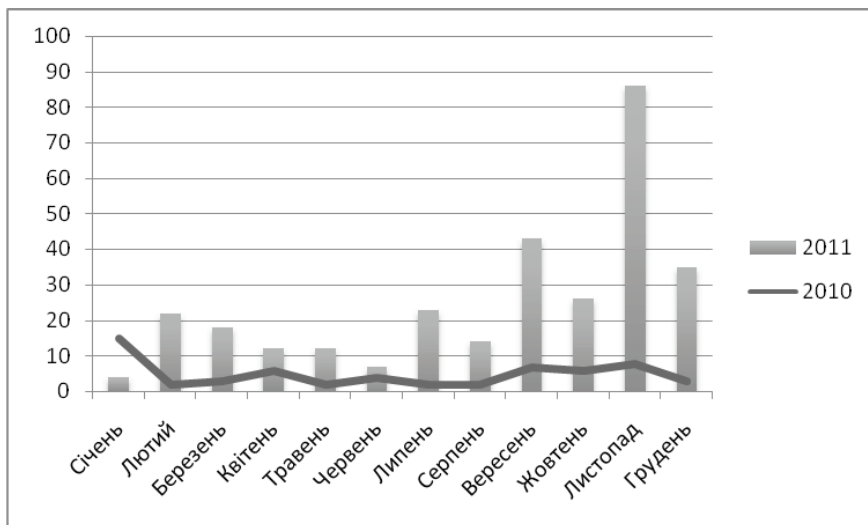
У січні 2011 року Уряд подав до Верховної Ради законопроект «Про державні гарантії виконання рішень судів», який вносив зміни до низки законодавчих актів, котрі стосувалися соціального захисту постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи, ветеранів Афганістану, дітей війни, ветеранів праці та інших вразливих груп. Законопроект дозволяв Кабінету Міністрів самостійно визначати розміри виплат з огляду на стан державного бюджету замість того, щоб сплачувати фіксовані, законодавчо закріплені суми. Оскільки фінансова ситуація в країні хронічно незадовільна, це означало б зменшення, якщо не скасування, соціальних виплат та збільшення нестабільності і незахищеності життя тих, хто від них залежить. Пільговики, котрих стосувались запропоновані нововведення, не одразу зреагували на потенційну загрозу, проте восени країною прокотилась хвиля резонансних протестів.

Другим основним приводом невдоволення стала Пенсійна реформа, котра, серед іншого, збільшувала пенсійний вік для жінок і мінімальний трудовий стаж. Попри те, що реформа порушувала інтереси набагато ширших груп населення, нехай і у

віддаленій перспективі, вона не викликала такого ж резонансного і цілеспрямованого спротиву, аніж злочасний законопроект «Про державні гарантії...». Протести з цього приводу, хоч і чисельні, не перетворились на організовану всеукраїнську кампанію, відбуваючись під проводом розрізаних політичних партій, організацій та ініціатив.

Як наслідок, у 2011 році протести на захист інтересів пільговиків склали 13% від усіх протестних дій. Протести пільговиків досягли свого максимуму в листопаді. Сплеск кінця 2011 практично повністю пояснювався чорнобильсько-ветеранською акцією. Епіцентрами протестів стали Донецька (50), Київська (35), Харківська (28), Луганська (18) та Львівська (17) області, а також Крим (18). В цілому, по 36% протестів припадає на Східний та Центральний регіон, 15% – на Західний і 12% – на Південний.

Графік 4.1. Динаміка протестів на захист інтересів пільговиків



Перші поодинокі протести пільговиків почалися одразу після винесення на розгляд законопроекту «Про державні гарантії...», в січні. Першими зреагували харківські чорнобильці та ветерани, наступними – донецькі та житомирські, згодом протести почали відбуватися по всій країні. Важко однозначно стверджувати, яка подія поклала початок організованій чорнобильсько-ветеранській кампанії. В будь-якому разі, у вересні, коли закон про регуляцію соціальних виплат Кабміном все-таки був прийнятий, пільговики перейшли до більш рішучих дій. У Донецьку вони розклали наметове містечко під стінами Пенсійного фонду; хоча того разу

воно проіснувало всього декілька днів, але ознаменувало початок серії масових пікетів та мітингів, які в листопаді переросли у нове наметове містечко, голодування та захоплення приміщень. У Києві чорнобильці та ветерани вперше оголосили голодування, а також спробували взяти штурмом будівлю Верховної Ради. В жовтні та листопаді вони повторили спроби захоплення, зламавши врешті паркан, який встановили навколо парламенту після попередніх акцій. Приклади протестів у одних містах, вочевидь, підживлювали рішучість пільговиків у інших. Протистояння стало повсюдним, масовим і набирало обертів, змусивши владу шукати способів владнати конфлікт, чергуючи поступки з силовими методами.

Таблиця 4.1. Основні теми протестів на захист інтересів пільговиків

Теми протестів	2010	2011
Соціальні виплати	47%	82%
Проти уряду (Януковича, Азарова)	2%	19%
Комунальні послуги	2%	6%
Трудові права	0%	5%
Міліцейські зловживання	0%	4%
Громадський транспорт	3%	4%
Охорона здоров'я	3%	4%
Права інвалідів	13%	3%
Разом	60	302

Основними темами 2011 року досить очікувано були державні виплати і пільги, а також антиурядові заворушення. Конкретні «повсякденні» проблеми, як-то транспорт, комунальні послуги та охорона здоров'я, загубились за цими домінуючими темами. Хоча кількість протестів за 2010 та 2011 роки неспівмірна, можна з обережністю зауважити, що у 2011 сплили такі проблеми, як міліцейські зловживання (з приводу репресій проти активістів) та трудові права (з приводу пенсійної реформи та Трудового кодексу, що часто згадувався у переліку претензій до влади). Також зросла частка антиурядових протестів: далось взяти прогресуюче невдоволення владою та її реформаторськими проектами.

Основними мішенями протестів традиційно виступали центральні та місцеві органи влади. До центральної влади адресували 21% протестів і критикували у 71% випадків; до місцевої – 56% і 25% відповідно. Такий розподіл пояснюється, як вже зазначалося, тим, що більшість подій 2011 відбулись навколо законопроектів Уряду та Верховної Ради, а місцева влада часто виступала посередником у конфліктах.

Характерною особливістю протестів пільговиків є той факт, що вони виступають більш-менш єдиною групою і часто кооперуються між собою. Завдяки цьому їхні акції більш масові, ніж протести за 2011 рік в цілому. Окрім того, протести на захист інтересів пільговиків у 37% випадків супроводжувалися участю партій. Найактивнішу підтримку вони здобули від Комуністичної Партії України, дещо рідше до них приєднувалися опозиційні БЮТ, «Фронт Змін», Радикальна партія та Соціалістична партія. КПУ, зокрема, активно виступали проти Пенсійної реформи. Цікаво, що 9% протестів відбулись спільно з представниками малого бізнесу або ініціативою «Вперед!» (заснованою після підприємницьких протестів активістами Податкового та Автомайдану), які приєдналися, щоб висловити незгоду з політикою уряду в цілому, незважаючи на те, що інтереси цих груп розходяться.

Таблиця 4.2. Кооперація учасників протестів на захист інтересів пільговиків у 2011 році

Категорії учасників	Самостійні протестні дії	Протести разом з іншими пільговиками	Протести за підтримки інших груп, організацій	N
Чорнобильці	43%	43%	35%	149
Ветерани	11%	76%	57%	74
Пенсіонери	33%	36%	43%	69
Інваліди	69%	23%	15%	13

У 29% протестних дій брали участь організації пільговиків: «Союз Чорнобиль України», «Чорнобильський Спас», «Чорнобиль-Єдність», «Ніхто крім нас», «Союз ветеранів Афганістану», «Діти війни» та інші. Але ця обставина, як виявилось, зіграла не на користь протестувальникам: «Союз Чорнобиль України» та «Союз ветеранів Афганістану» врешті почали представляти інтереси протестуючих пільговиків на перемовинах після осінніх масових заворушень і підписувати домовленості, хоча протестувальники їх на це не вповноважували. Можливо, якби не цей факт, пільговикам вдалось би вибороти більш глобальні і довготривалі поступки.

Наприклад, у самий розпал протестів, коли чорнобильці з ветеранами ламали горезвісний паркан навколо Верховної Ради, президент «Союзу Чорнобиль Україна» висловлює припущення, що ці акції – провокації за участі членів Партії Регіонів, спрямовані на зрив вже досягнутих угод із владою. 2 листопада з лав протестувальників вийшли представники організації «Чорнобильський Спас», оголосивши відмову решти учасників протесту розходитися піаром певних політичних сил. Перший заступник голови організації афганців «Ніхто крім нас» заявив, що захоплення регіональних пенсійних фондів є провокаціями, спланованими для того,

щоб відволікти увагу суспільства від діяльності влади. Такі заяви були зумовлені страхом втратити те, що вже було досягнуто, але скоріше зашкодили, аніж допомогли чорнобильсько-ветеранському руху в цілому.

Протести пільговиків, як вже зазначалося, збирали в середньому більше учасників, аніж інші протести 2011 року. 86% акцій – конвенційні (серед яких переважна більшість – класичні пікети та мітинги), ще 12% – конфронтаційні (часто захоплення будівель та перекриття доріг), що загалом відображає розподіл протестних дій 2011 за тактиками. Однак вони відзначились сумними подіями. Одна з двох смертей протестувальників, зафіксованих за цей рік, – загибель шахтаря-інваліда Геннадія Конопльова під час розгону протесту в Донецьку. Багатьох учасників цих подій госпіталізували через погіршення стану здоров'я. Варто також відзначити, що єдина спроба самогубства за весь рік трапилась у Львові, коли пенсіонер намагався вчинити самоспалення через несправедливе перерахування пенсій. Також приблизно 20% усіх голодувань за рік припадають на протести пільговиків.

Таблиця 4.3. Чисельність протестів пільговиків

Чисельність	2010 (пільговики)	2011 (пільговики)	2010 (усі)	2011 (усі)
<10	13%	7%	7%	10%
<100	23%	33%	22%	35%
<1000	17%	33%	17%	18%
>1000	8%	5%	7%	3%
Невідомо	38%	23%	47%	34%
Разом	100%	100%	100%	100%
N	60	302	2305	2277

Той факт, що пільговики – переважно літні та хворі люди, не зупинило органи влади та правоохоронців від репресивних заходів на придушення їхніх протестів. На 100 протестних дій припадає 19 негативних реакцій (всього зафіксовано 58 випадків) – передусім залякування, конфронтація, арешти та заходи, спрямовані на запобігання новим протестам. Цим 2011 рік різко відрізняється від 2010, коли, попри загальний високий рівень репресій, пільговиків вони практично не стосувалися. Проте відколи пільговики стали об'єднаною, масовою і дуже помітною силою в публічному просторі із системними, а не локальними вимогами, їм довелось познайомитись із сучасними негативними реаліями українського протесту.

Спочатку репресії в основному відбувалися у формі сутичок із правоохоронцями під час штурму та захоплення будівель, а також судових заборон проведення акцій. Кульмінацією став штурм 27 листопада у Донецьку, коли міліція та невідомі знесли наметове містечко протестувальників. Згодом до цього додалися залякування, обшуки та звільнення з роботи окремих активістів. Правоохоронці скористались поширеним переконанням, що багато хто з чорнобильців насправді мають підроблені документи, і взялась за перевірку активістів, щоб знайти і вивести шахраїв на чисту воду, заодно дискредитувавши рух в цілому.

Таблиця 4.4. Кількість репресій та поступок на 100 протестів

Рік	Репресії (на 100 протестів)	Поступки (на 100 протестів)
2010 (пільговики)	3	3
2011 (пільговики)	19	8
2010 (всі протести)	19	6
2011 (всі протести)	19	6

З іншого боку, пільговики – одні з найбільш успішних протестувальників за 2011 рік. Моніторинг зафіксував 24 поступки на їхню користь, або 8 поступок на 100 протестних дій. З одного боку, як показує аналіз, протести з приводу соціально-економічних проблем зазвичай успішніші за інші, як і ті, що супроводжуються конкретними вимогами. З іншого, більше шансів досягти успіху у тому випадку, коли проблеми локальні, а вимоги не стосуються зміни влади чи законодавства. Тому помітної ваги досягненням пільговиків надає той факт, що у 5 випадках їм вдалося вплинути на рішення на рівні центральної влади – Верховної Ради та Кабінету Міністрів України. Спочатку влада відклала прийняття скандального законопроект «Про державні гарантії...», згодом спробувала відкупитися разовими виплатами та підвищеннями пенсій окремим, найбільш постраждалим, категоріям. Врешті, конфлікт було тимчасово залагоджено рішенням про те, що наступного року виплати не будуть зменшені, а для деяких груп їх навіть підвищені, але виконання цих обіцянок відбуватиметься за умови наявності коштів в бюджеті і в «ручному режимі». Відтак, 2011 протестний рік закінчився для учасників чорнобильсько-ветеранських акцій хай тимчасовим і непевним, але успіхом.

Окрім епізодів чорнобильсько-ветеранської кампанії, поступок вдалось добитися у кількох випадках протестів щодо пільгового проїзду у громадському транспорті (Чернігів, Черкаси), проти шахрайства у кредитній спілці (Полтава), щодо права інвалідів продовжити санаторне лікування у м. Слов'янську.

Висновки

У 2011 році пільговики відзначилися у протестах як рішуча, ефективна та консолідована група. Хронічне незадоволення умовами життя і матеріальним становищем попереднього року поступилося місцем масовій мобілізації, коли з'явилась реальна загроза втратити останнє – надію на покращення, гарантовану законодавчо. Законопроект «Про державні гарантії виконання рішень судів» і нова пенсійна реформа викликали масові всеукраїнські протести, об'єднавши різні категорії пільговиків.

Конкретні вимоги, на відміну від попереднього року, частіше поєднувалися із критикою правлячої верхівки. Спільне невдоволення владою навіть об'єднало пільговиків з іншими «постраждалими» від нового політичного курсу, наприклад, підприємцями – учасниками минулорічних заворушень. Якщо зазвичай влада вибирає, чію підтримку бажає мати – «бюджетників» чи економічно активних, підприємливих громадян, – і жертвує інтересами однієї категорії на користь іншої, то нині діючий уряд налаштував проти себе одразу обидві.

Пільговики – одна з найбільш успішних груп протестувальників цього року. Масові та наполегливі акції змусили владу шукати шляхів погашення конфлікту шляхом посилення репресій, що чергувались з низкою поступок. Незважаючи на те, що відміни закону про «ручний» характер регуляції соціальних виплат добитися не вдалось, наступного року чорнобильцям, ветеранам та іншим пільговикам було обіцяно підтримувати гідний рівень пенсій. Втім, протестний потенціал загасити не вдалося – початок 2012 показує, що пільговики готові продовжувати боротьбу.

РОЗДІЛ 5. СТУДЕНТСЬКІ ПРОТЕСТИ

Освіта вже давно живе за законами капіталізму, але під час кризи намагання правлячого класу перевести залишки соціальної освіти на комерційні рейки стають ще більш відвертими. І ці тенденції у різних формах мають місце в багатьох країнах світу. Восени 2010 року британські студенти масово протестували (за різними оцінками, на вулиці вийшло від 30 до 50 тис. студентів) проти підвищення плати за навчання. Протести супроводжувалися биттям вікон, трощенням машин та окупацією вежі Millbank. Попри студентський опір реформам, з 2012 року максимальний розмір плати за навчання у Великобританії підвищено втричі. При чому до 1998 року вища освіта в цій країні була безкоштовною, але введення плати за навчання та її підвищення відбулося стрімко. І хоча після прийняття закону студентські протести тривають і цього року, все ж малоімовірно, що уряд піде хоч на якісь поступки.

У січні 2012 року після майже річних масових виступів протестна кампанія чилійських студентів остаточно згасла. Вимоги, що лунали з вуст студентів, не нові: збільшення фінансування для державних університетів, які загалом існують на кошти, сплачені студентами за навчання; рівний доступ до освіти у престижних університетах; ануляція закону, який забороняє студентам брати участь в управлінні університетом. Не зважаючи на те, що до протестів долучилися вчителі та школярі, а під час кампанії відбувалися навіть загальнонаціональні страйки, наслідки цих подій невтішні: вимоги протестувальників були відхилені урядом, до того ж під час протестів сотні людей було поранено, біля двох тисяч студентів заарештовано, і один студент помер у результаті сутичок з поліцією.

У 2009 році в Австрії студенти протестували проти поступової комерціалізації освіти, вимагали покращення умов навчання, скасування Болонської реформи, зменшення кількості студентів у групах та розширення викладацького складу, адже викладачів подекуди не вистачало для надання консультацій усім студентам. Протестувальники окупували аудиторії, виходили на багатотисячні демонстрації, але держава посилала на «переговори» поліцію. Голова Австрійського Національного Союзу студентів через рік після початку протестів, коментуючи здобутки протестувальників, сказала, що наразі умови для навчання студентів у Австрії навіть погіршилися.

Натомість в українській освітній галузі відбуваються інші процеси. Тут варто нагадати хронологію студентських протестів в Україні останніх років. У березні 2010 року низка крайньо-правих партій та організацій (ВО «Свобода» зокрема) розпочали так звану «Антитабачну кампанію». Кампанія наголошувала насамперед на «українофобії» Міністра освіти, мало уваги приділяючи власне освітнім про-

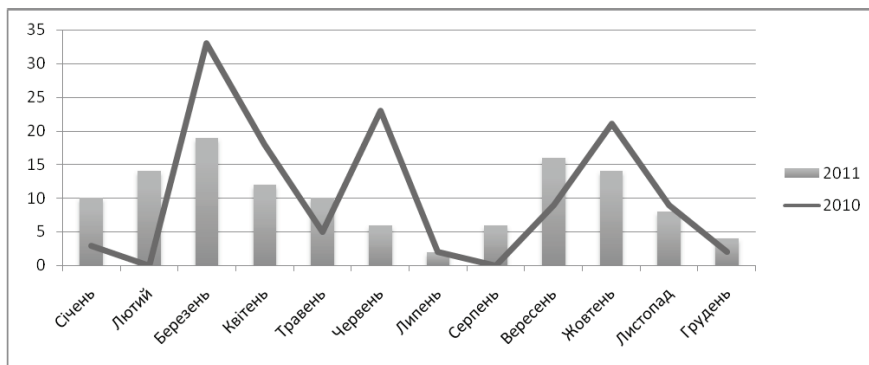
блемам. Окремі «антитабачні» протести тривають і зараз, піднімаючи, наприклад, питання можливого скорочення кількості уроків української історії та мови. При цьому вимоги системних змін освітньої політики: припинення деградації рівня освіти, комерціалізації освітніх послуг, розширення академічної та студентської автономії, були озвучені іншими студентськими групами – спочатку в рамках кампанії проти введення платних послуг в університетах (осінь 2010 року), а згодом і в рамках кампанії «Проти деградації освіти», основною метою якої було перешкодити прийняттю законопроекту «Про вищу освіту» (січень-червень 2011). Цим документом, зокрема, передбачалося, що плата за контрактну форму навчання може змінюватися впродовж терміну перебування студентів у стінах університету, а стипендія, попри студентські вимоги, не прирівнювалася до чинного прожиткового мінімуму. Кожного разу, як влада збиралася приймати законопроект, протестувальникам вдавалося змусити відкласти розгляд цього документу в стінах парламенту.

Боротьба за якісну та доступну освіту продовжується і цього року. На початку січня 2012 року, коли більшість студентів відпочивають на зимових канікулах, відбулося засідання погоджувальної ради з приводу міністерської версії закону «Про вищу освіту». На знак протесту до будівлі Верховної Ради увірвалися близько 50-ти студентів, вимагаючи не приймати закон. І ось 25 січня Микола Азаров доручив ректору Київського Політехнічного Інституту Михайлові Згуровському створити робочу групу для доопрацювання так званої «урядової» версії закону. Упродовж більш ніж двох тижнів усі охочі – представники різних ВНЗ, студентських та громадських організацій – мали можливість долучитися до дискусій з приводу розвитку вищої освіти в Україні. Зараз доопрацьований законопроект проходить погодження з міністерствами та відомствами, але безпосередньо ще не зареєстрований у Верховній Раді. І хоча 29 березня автор однієї з альтернативних версій законопроекту Юрій Мірошниченко відкликав свій проект на користь документу, створеного робочою групою, доля погодженого законопроекту лишається під питанням. Попри це, впадає у вічі різкий контраст між ситуацією в освітній галузі в Європі та в Україні: не зважаючи на непорівнювану масовість та радикальність протестних акцій європейських і чилійських студентів, досягнення українських протестувальників є відчутно більшими. У той час як вимоги європейських студентів майже цілковито ігноруються владою, українські студенти беруть безпосередню участь у створенні законодавчої бази в освітній галузі. У ситуації, коли європейське студентство своїми виступами не може зупинити потік неоліберальних реформ в освітній галузі, збереження *status quo* в Україні можна назвати принаймні відносним успіхом.

У 2011 році Центр дослідження суспільства зафіксував 121 протест, в якому брали участь студенти. У 2010 році їхня кількість становила 125 протестів. Не зважаючи на приблизно однакову кількість протестних подій, їхня динаміка суттєво змінилась. Якщо у 2010 році ми спостерігали розрізнені піки активності («Антитабачна» кампанія, кампанія за покарання вбивць Ігоря Індила з МВС у червні, кам-

панія проти введення платних послуг), то у 2011 студентська протестна активність стала більш рівномірною, стабільною та регулярною.

Графік 5.1. Динаміка студентських протестів



Так, наприкінці січня 2011 почалася кампанія «Проти деградації освіти», ініційована незалежною студентською профспілкою «Пряма дія», що ставила за мету не допустити прийняття урядового законопроекту «Про вищу освіту» та юридичного закріплення тенденції до комерціалізації галузі. Акції в рамках цієї кампанії тривали аж до червня. У березні 2011 року на вулиці вийшли вчителі та працівники освіти, до яких долучалися також і студенти, з вимогою збільшити фінансування освітньої галузі. У цих подіях, головним чином, висувалися вимоги збільшення заробітної плати. А у вересні минулого року впродовж двох днів відбувався студентський протестний контр-форум «Інший бік освіти», організований незалежною студентською профспілкою «Пряма дія» паралельно зустрічі Дмитра Табачника з деякими єврочиновниками.

Таблиця 5.1. Регіональний розподіл студентських протестів

Регіон	2010 (студентські)	2011 (студентські)	2010 (усі)	2011 (усі)
Центральний	35%	32%	35%	39%
Східний	14%	26%	22%	25%
Південний	13%	12%	20%	17%
Західний	38%	31%	23%	19%
Разом	100%	100%	100%	100%
N	125	121	2302	2274

Щодо регіонального розподілу протестів за участі студентів, то у рейтингу українських областей за кількістю протестних подій не сталося жодних разючих змін, окрім Донецької та Луганської області. В обох областях кількість протестних акцій за участю студентства збільшилася більш ніж удвічі (у 2010 році в обох областях відбулося по 4 протестні акції, а у 2011 цей показник виріс до 11 та 10 акцій відповідно). Загалом у східному регіоні відбулося збільшення частки протестів, під час яких студенти піднімали соціально-економічні питання (з 13% до 30%) та висували політичні вимоги (з 9% до 17%). Таке пожвавлення студентської протестної активності пов'язано з двома факторами. По-перше, з протестами проти закриття (чи то пак «оптимізації») навчальних закладів, на які спільно виходили вчителі, батьки, студенти та школярі. Саме таке об'єднання споріднених груп і дало їм можливість висунути політичні вимоги. По-друге, у цих регіонах активізувала свою діяльність ВО «Свобода». Однак коли йдеться про студентські протести, ВО «Свобода», як і раніше, виступає переважно з «антитабачними» гаслами, час від часу підтримуючи протестувальників у їхній боротьбі проти занепаду освітньої інфраструктури.

Неабиякі зміни відбулися у тематиці студентських протестів. Частка протестів, які стосувалися соціально-економічної тематики, збільшилася майже вдвічі (з 37% у 2010 до 76% у 2011), а частка протестів, у яких висувалися політичні вимоги, зменшилася з 34% у 2010 до 29% у 2011. Замість протестів проти Дмитра Табачника студенти почали активніше обстоювати свої інтереси та піднімати різноманітні проблеми освітньої політики. Зменшилася і частка студентських протестів за участю ВО «Свобода» (з 16% у 2010 до 10% акцій у 2011 році). Для цієї партії кампанія проти Дмитра Табачника була одним із найбільш важливих приводів для висвітлення їхньої активності в медіа, але наразі кампанія вичерпує себе, і частково саме тому ВО «Свобода» рідше організовує чи долучається до студентських протестів.

Що ж до цілей студентських протестів, то у 2011 році частка протестів, де об'єктами критики були окремі політики чи партії, впала до 0%. У порівнянні з 2010 роком, коли частка таких протестів складала 27%, це значне зниження, що сигналізує про зосередження протестних зусиль студентів на глобальних інституціях, а не на окремих політиках чи маріонеткових партіях. Разом з тим, не можна сказати, що студентський рух в Україні деполітизований. Частка протестів, де об'єктами критики ставали центральні органи державної влади, у 2011 році збільшилася майже вдвічі (з 36% до 63%), при цьому студенти звертались по допомогу до уряду у 22% випадків, на фоні загальноукраїнських 15% звернень. Поки що студентські вимоги не можна оформити в якусь антиурядову кампанію, але для студентів боротьба за свої соціально-економічні права загалом пов'язується із висуненням вимог до центральних органів влади.

Таблиця 5.2. Цілі студентських протестів

	Об'єкти критики				Адресати протестів	
	Студентські протести		Усі протести		Студентські протести	Усі протести
	2010	2011	2010	2011	2011	2011
Політики чи партії	27%	0%	10%	4%	0%	3%
Центральні органи влади	36%	63%	25%	37%	22%	15%
Місцева влада	15%	19%	28%	25%	34%	38%
Правоохоронні органи	14%	3%	7%	6%	2%	6%
Освітня установа	2%	2%	0%	0%	2%	2%
N	125	121	2305	2277	121	2277

Приємною тенденцією 2011 року стала більша організованість студентських протестів. Так, якщо у 2010 році громадські організації брали участь у 30% протестів, то у 2011 цей показник виріс до 45%. Серед них найбільш активними учасниками студентських протестів у 2011 році були «Фундація Регіональних Ініціатив» (8 подій), «Відсіч» (6 подій) та організація «Демократичний Альянс» (3 події), яка спирається на ідеологію європейської християнської демократії. Також були активними й автономні націоналісти з організації «Опір» (7 подій). Окрім того, більш ніж втричі збільшилася частка протестів за участю профспілок – з 7% до 24% (9 подій у 2010 та 29 у 2011). Це зростання пов'язано з діяльністю незалежної студентської профспілки «Пряма дія», якій вдалося мобілізувати значну частину студентства на боротьбу спочатку з ініціативами міністерства щодо введення платних послуг у вищих навчальних закладах, а згодом – і проти прийняття урядового законопроекту «Про вищу освіту». Крім того, зменшилася частка студентських протестів за участю виключно неформальних позаідеологічних ініціатив – з 40% до 23%. Важливість сильної організації для досягнення успіху Центр дослідження суспільства уже відзначав на прикладі протестів підприємців у рамках «Податкового Майдану» та виступах чорнобильців восени 2011 року. В обох випадках завдяки участі незалежних асоціацій, які допомагають краще координувати дії протестувальників та мобілізувати учасників, вдалося вибороти поступки від влади.

Разом з тим, студенти рідко кооперуються з іншими потужними групами протестувальників, яких також цікавить освітня тематика: з учителями, школярами, нау-

ковцями. Наприклад, у минулому році не відбулося жодної спільної протестної акції науковців та студентів. Цього року відбулася лише одна така акція, яка стосувалася недофінансування освітньої та наукової галузі в Україні. У 2011 році було зафіксовано лише 14 протестних акцій (11%), проведених спільними зусиллями студентів та вчителів; роком раніше відбулася лише одна така акція. У 78% студентських протестів брали участь лише студенти.

Як було зазначено вище, наявність міцних студентських профспілок та організацій дуже важлива для досягнення успіху. В якості прикладу до цієї тези варто нагадати історію з протестом студентів Горлівського Державного педагогічного інституту іноземних мов проти незаконних поборів у ВИШі та можливості виселення студентів. Перша акція горлівських студентів (14 березня поточного року) лише частково була успішною: протестувальники домоглися увімкнення світла в гуртожитках та обіцянок від адміністрації не виселяти їх з помешкань. Однак поступка ніяк не була закріплена ректором вузу, та й питання щодо «добровільних поборів» не було вирішено. Тому 19 березня студенти вирішують вийти на повторну акцію протесту. До організації акції миттєво долучилися активісти харківської та київської незалежної студентської профспілки «Пряма дія», передаючи свій досвід організації протестних заходів студентам у Горлівці. Така підтримка сприяє виникненню нових студентських організацій та територіальному розширенню студентського руху. Пізніше профспілка «Пряма дія» закликала студентів ГДПІМ створювати свою організацію, аби покращити комунікацію між студентами та підвищити ефективність протестів.

Таблиця 5.3. Чисельність студентських протестів

Чисельність	2010		2011	
	Студентські протести	Усі протести	Студентські протести	Усі протести
<10	1%	7%	12%	10%
<100	30%	22%	37%	35%
<1000	16%	17%	11%	18%
>1000	10%	7%	2%	3%
Невідомо	43%	47%	38%	34%
Разом	100%	100%	100%	100%
N	125	2305	121	2277

Згідно з даними моніторингу, у 2011 році впала чисельність студентських протестів. Кількість тих подій, де брали участь менше сотень учасників, збільшилась, натомість частка протестів, де фігурували б тисячі протестувальників, зменшилася. На тлі багатотисячних мітингів європейських студентів чисельність українських протестів помітно блякне. Наприклад, у Британії в окупації вежі Millbank брали участь тисячі студентів, а кількість учасників студентських протестів у Чилі сягала 200 000; аудиторії австрійських університетів були захоплені тисячами студентів. До слова, в Австрії завдяки студентській активності восени 2009 року було організовано один з найбільших протестів на освітню тематику, в якому взяли участь понад 40 000 учасників. На жаль, до такої масовості протести українських студентів і не наближаються.

Якщо говорити про тактику студентських протестів, то тенденція до уникнення насильницьких та конфронтаційних дій не змінилася впродовж минулого року. Частка конвенційних форм протесту (мітингів, пікетів, маршів тощо) серед протестів за участі студентів суттєво вища, ніж загалом по Україні (98% проти 78% у 2010 та 93% проти 82% у 2011). Тенденція до переважання конвенційних дій над насильницькими та конфронтаційними різко контрастує з європейською практикою, де зіткнення з поліцією під час протестів стали звичним явищем, а окупація університету стала популярною формою протесту.

Таблиця 5.4. Тактика студентських протестів

Тактика	Студентські протести		Усі протести	
	2010	2011	2010	2011
Конвенційна	98%	93%	78%	82%
Конфронтаційна	2%	4%	15%	14%
Насильницька	0%	2%	7%	4%
Разом	100%	100%	100%	100%
N	125	121	2305	2277

Втім, влада реагує на студентські протести спокійно. Не зважаючи на те, що у 2011 році співвідношення негативних відповідей на 100 студентських протестів збільшилося, цей показник все одно суттєво менший за всеукраїнський. Загалом негативні відповіді найчастіше застосовуються проти тих протестувальників, котрі піднімають ідеологічні теми, натомість студенти рідко експлуатують цю тематику. Крім того, під час протестів студенти більшою мірою діють за логікою чисельності, що означає ставку на масовість та використання конвенційних методів протесту. За таких умов репресії з боку правоохоронних органів по відношенню до активістів менш імовірні, утім, є й важливі винятки. 22-23 вересня 2011 р. у Києві студентсь-

кою профспілкою «Пряма дія» було організовано студентський контр-форум «Інший бік освіти», який був покликаний запропонувати альтернативу сучасній освітній системі. Дата проведення заходу була обрана не випадково – у той час у Києві під головуванням Дмитра Табачника деякі єврочиновники жваво обговорювали питання реформ у цій галузі. Попри те, що організований студентами протест був мирним та законним, упродовж двох днів сили правопорядку намагалися перешкодити проведенню запланованих заходів. У перший день контр-форуму міліція затримала чотирьох активістів «Прямої дії», а на другий день бійці «Беркуту» навіть оточили велику частину протестувальників та захопили їх у «кільце», блокуючи рух протестної колони. Очевидно, що ці жорсткі дії влади були викликані бажанням звести до мінімуму будь-які публічні прояви незгоди з вектором української освітньої політики, особливо під час візиту закордонних гостей – у дні, коли «потьомкінські села» мають блищати особливо яскраво.

Тим часом студенти підраховують свої перемоги. Окрім очевидних здобутків, як відміна постанови № 796 про введення платних послуг у 2010 році та відкладення розгляду законопроекту «Про вищу освіту» у 2011, відбулося також декілька локальних перемог студентського руху. Не можна не відзначити перемогу студентів КПІ в їхній боротьбі за право автономно обирати керівництво власного навчального закладу. Попри те, що контракт чинного ректора КПІ Михайла Згуровського закінчувався 1 листопада 2011 року, Міністерство освіти не поспішало оголосити конкурс на заміщення цієї посади. Вибори ректора мали би відбуватися за демократичною процедурою, натомість студенти побоювалися, що вибори так і не проведуть, а міністерство авторитарно призначить на посаду потрібну людину. Саме тому у жовні 2011 року студенти КПІ провели декілька протестів, і, врешті, здобули часткову перемогу: Михайло Згуровський й надалі займає посаду ректора. Між тим, ці події можуть мати й довгострокові наслідки. Досвід студентської мобілізації найбільшого вищого навчального закладу країни у боротьбі за свої права може стати у пригоді під час продовження протистояння навколо Закону «Про вищу освіту».

У Донецьку не в останню чергу завдяки студентській участі вдалося врятувати від закриття школу № 111, а студенти Ужгородського Державного Університету домоглися увімкнення опалення у своїх гуртожитках. Питання гуртожитків і в поточному році не сходить з порядку денного. Наприкінці березня активісти профспілки «Пряма дія» розпочали боротьбу за цілодобовий доступ до гуртожитків. І перші результати такої боротьби вже тішать: у Сімферополі гуртожитки Таврійського національного університету відкриті для їхніх мешканців цілодобово. Між тим, цілком вірогідно, що ЄВРО-2012 викличе нову хвилю студентських протестів. На цей раз – з приводу виселення мешканців гуртожитків для поселення туристів на час проведення чемпіонату. І хоча поки що новини з приводу можливих виселень загалом неточні, свідчення деяких студентів вражають. Так, наприклад, мешканцям гуртожитків у Київському медичному університеті ім. Богомольця запропонували

перед планованим виселенням у травні поточного року зробити ремонт у власних кімнатах. Цілком можливо, що і в інших областях влада захоче вкотре зекономити на студентах. А досвід показує, що такі намагання зустрічають масовий опір студентів. І зараз, на хвилі тактичного успіху, для руху вкрай важливо посилити тенденції до зміцнення організаційної структури та долучати до протестних дій інші групи та організації, співпраця з якими допоможе виробити ширші політичні вимоги.

Висновки

Отже, в чому криється причина того, що українські студенти впродовж останніх двох років досягли відчутно більшого, ніж європейські активісти? Хоч тенденція до активного наступу на освітню галузь з боку неоліберальних політиків має місце як у Європі, так і в Україні, вітчизняний та європейський студентські рухи суттєво відрізняються. Може здатися парадоксальним, але український студентський рух значно слабший за європейський за кількома важливими параметрами. По-перше, якщо європейські студентські організації під час протестів налагоджували комунікацію та об'єднувались з іншими протестуючими групами (наприклад, з учителями чи школярами), то українським студентам поки що рідко вдається залучити до протесту інші соціальні групи. Друга відмінність полягає у використанні різної тактики ведення боротьби: європейські студенти діють набагато радикальніше, ніж українські, котрі надають перевагу конвенційним формам протестних дій. По-третє, протести українських студентів поступались чисельністю та рівнем мобілізації європейським. Ці три фактори – тісна співпраця з іншими соціальними групами, радикальна тактика та чисельність протестів – справедливо вважаються одними з ключових засад успіху протестних рухів. За їх відсутності в ситуації з вітчизняним студентським рухом логічно було б очікувати меншої успішності українських студентів.

Якщо до поступок влади призвела не сила студентського руху в Україні, то що саме? У той час, коли західноєвропейські уряди проявляють неабияку агресивність та недемократичність у впровадженні посткризових заходів суворої економії, зокрема й у освітній сфері, всупереч масовим протестам, успішність українських студентів свідчить про хитку позицію самої влади, її рейтинг, у тому числі на Сході та на Півдні України, що набуває ще більшого значення напередодні парламентських виборів та в контексті міжнародного тиску через репресії проти опозиційних лідерів. Поступки студентам, але також і іншим соціальним групам, вказують на сприятливу на даний момент ситуацію для тиску на владу та відстоювання своїх соціально-економічних інтересів. Упродовж минулих двох років ми спостерігали, як дрібні підприємці, працівники освіти, пільговики внаслідок організованих, загальнонаціональних, тривалих кампаній досягли хоча й часткових, але, тим не менше, відчутних та закріплених юридично поступок від уряду. Протестні рухи, в тому числі й студентський, лишаються відносно слабкими, але позиції влади на даний момент є ще більш вразливими.

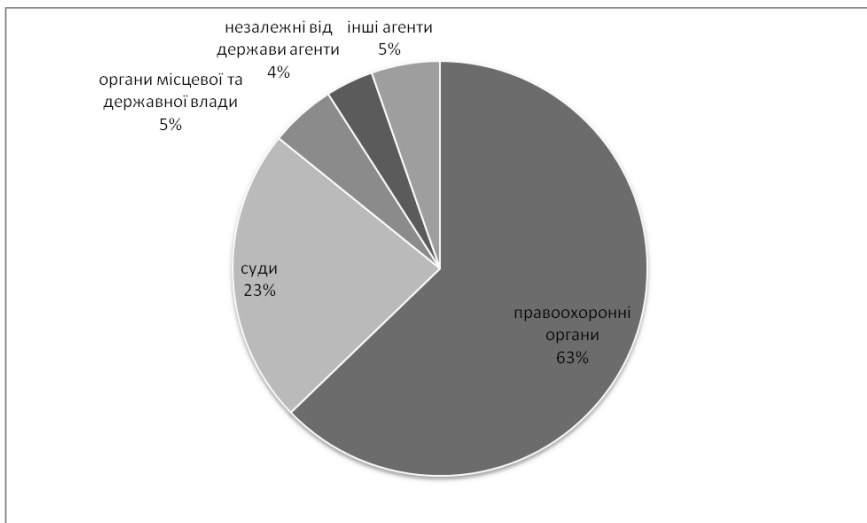
РОЗДІЛ 6. РЕПРЕСІЇ ПРОТИ ПРОТЕСТІВ

У 2011 р. ЦДС зафіксував 430 випадків негативної реакції на протести (482, якщо брати до уваги сумнівні події). Ця кількість приблизно дорівнює 445 випадкам, зафіксованим у 2010. Співвідношення репресій та протестів також залишилося тим самим – на 100 протестів припадає 19 репресій. Під час придушення протестів було поранено 30 осіб (усього через участь у протестах постраждало 62 активіста), іще двом протестні дії коштували життя. Оскільки у більшості сучасних суспільств держава володіє монополією на легітимне насильство, то вона цілком очікувано виступає в ролі основного агента, який вдається до засобів запобігання чи придушення протестів населення (у 90% випадків як у 2010, так і у 2011 рр.)¹. Органи державної влади рідко вдаються до негативних реакцій безпосередньо – у 2011 р. це сталося лише у 22 подіях (5% випадків), тоді як правоохоронні органи втручалися у ситуацію 270 разів, або у 63% випадків репресій (із них 142 рази безпосередньо під час акції), а суди – у 99 подіях (23% випадків). На частку жодним чином не пов'язаних із державою агентів (наприклад, приватних компаній) припадає мізерна кількість репресій (15 подій, або 4%). Решта – це напади невідомих осіб, а також дії державних та комунальних підприємств, адміністрації університетів тощо.

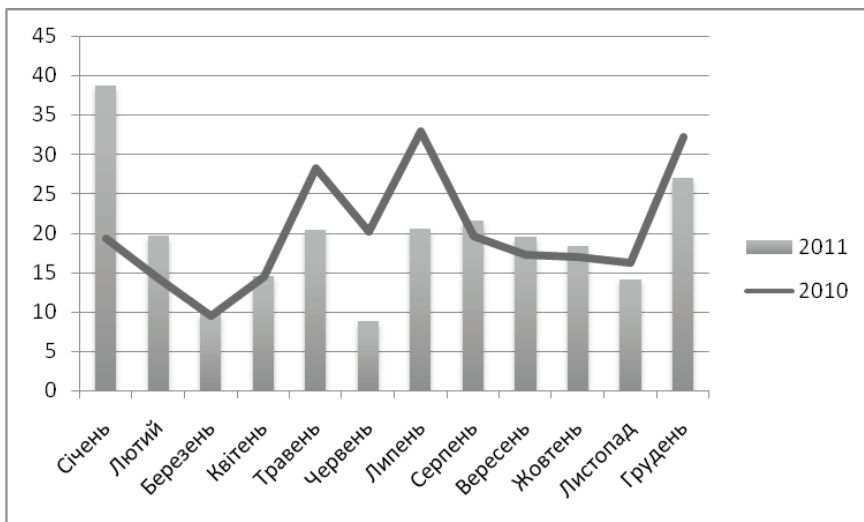
Динаміка негативних реакцій на протести у минулому році майже повністю відтворює динаміку попереднього року. Переважна кількість репресій у січні та лютому пов'язана із переслідуванням активістів Податкового Майдану (за ці два місяці дрібні підприємці були об'єктом репресій у 15% випадків) та ультраправих активістів (46%), насамперед через підозру в причетності до підризу пам'ятника Сталіну у Запоріжжі та нападі на київський офіс Партії Регіонів у Новорічну ніч². Сплеск активності у травні зумовлений бурхливими подіями навколо святкування 9 травня: лише у Львові зафіксовано 18 випадків негативної реакції на події, що стосувалися Дня Перемоги (це 38% від загальної кількості за місяць). У серпні найактивнішим був Харків, де знову загострився конфлікт навколо парку Горького та відбувалися протести робітників Міськелектротрансу та водіїв тролейбусів. На грудень припадає пік кампанії залякування чорнобильців, відбувалися численні заборони їхніх акцій.

-
- 1 Сума негативних реакцій з боку правоохоронних органів, судів, органів місцевої та центральної влади.
 - 2 Порівняно високий рівень негативних реакцій у червні 2010 року пов'язаний із конфліктом навколо парку Горького у Харкові.

Графік 6.1. Розподіл репресій за агентами дії



Графік 6.2. Динаміка кількості репресій на 100 протестів



Якщо брати розподіл по регіонах, то найбільше репресій було зафіксовано у Центральному регіоні (159), але це пояснюється лише порівняно високим рівнем протестної активності там. Зате Схід передре у співвідношенні негативних реакцій до кількості протестів (26:100), причому у попередньому році склалася така ж ситуація.

Таблиця 6.1. Розподіл репресій за регіонами

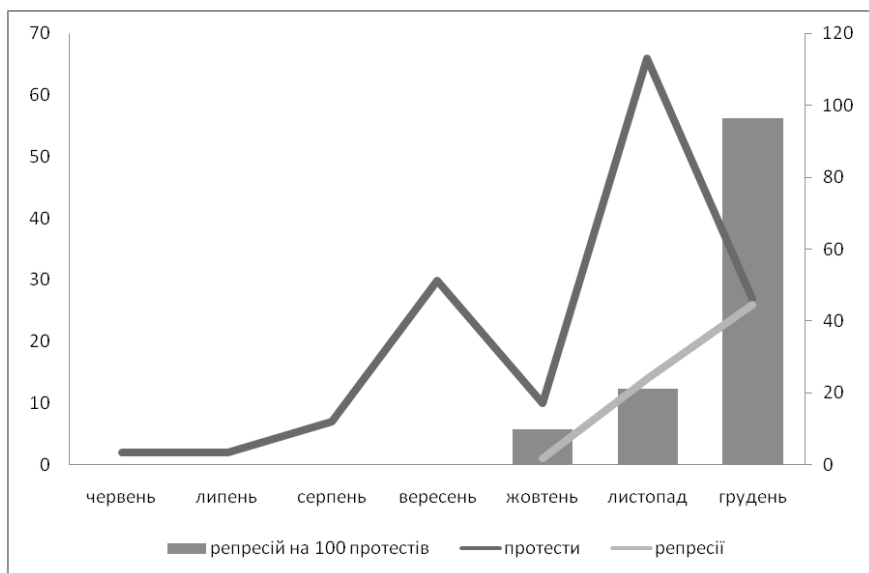
Регіони	2010			2011		
	Репресії	Протести	Репресій на 100 протестів	Репресії	Протести	Репресій на 100 протестів
Східний	30%	22%	26	35%	25%	26
Центральний	41%	35%	23	37%	39%	18
Південний	14%	20%	14	12%	17%	13
Західний	15%	23%	12	17%	19%	17
Разом	100%	100%		100%	100%	
N	445	2302		430	2274	

Очікувано, що вищий рівень індустріалізації та урбанізації у Східному регіоні робить соціальні конфлікти більш гострими, а протести – більш організованими. І справді, профспілки та громадські організації на Сході беруть участь у протестах найчастіше (у 2011 році в 10% та 37% протестних подій у регіоні відповідно). З іншого боку, це можна пояснити тим, що в цьому регіоні правоохоронні органи є більш лояльними до правлячої Партії Регіонів, а також тим, що влада більш чутливо реагує на протести у частині країни, де вона отримала найбільшу підтримку виборців, але згодом стрімко її втратила. Факт вищої частки негативних реакцій не можна пояснити тим, що протестувальники на Сході схильні вдаватися до тих типів протестів, які найчастіше зазнають утисків. Навпаки, якщо брати кількість протестів з ідеологічними та політичними вимогами (саме вони найчастіше є об'єктами негативних реакцій, докладніше про це див. нижче), то їхня кількість на Сході є порівняно невеликою. А в Центрі, де їхня кількість в абсолютних числах є найвищою, частка репресій є низькою. Загалом, розподіл за типами вимог показує, що у Східному регіоні рівень негативних реакцій є вищим за середній за будь-яким типом вимог. Те ж саме стосується і протестної тактики – на Сході найрідше вдаються до насильницької (3%) чи конфронтаційної (12%) тактики (докладніше про зв'язок тактики протестів із репресіями також див. нижче).

Інший важливий факт, на який вказує Таблиця 6.1, – це те, що у 2011 частка негативних реакцій є вищою у тих регіонах, де протестна діяльність є більш інтенсивною. Вірогідно, що за інших рівних умов рівень репресій наростатиме по експоненті у випадку наростання хвилі протестів. Те, що вплив цього фактору у

2010 р. був непомітним, можна пояснити регіональними особливостями, описаними у попередньому абзаці. У 2011 р. було зафіксовано кілька сплесків протестної активності, один із яких може бути використаний для перевірки цієї гіпотези, – це протести чорнобильців. Цікаво, що перша хвиля протестів у вересні 2011 р. не викликала жодної реакції з боку влади. Лише у листопаді, коли тактика протестів радикалізувалася та самі протести стали більш масовими, суди та правоохоронні органи почали кампанію із заборони акцій та залякування активістів. У грудні, коли кількість протестів чорнобильців скоротилася, кількість випадків негативної реакції продовжувала зростати, що можна пояснити лагом, часовою затримкою, необхідною державі для активізації свого ресурсного потенціалу та бюрократичного апарату. Цей приклад вказує також на те, що зв'язок між кількістю протестів та негативних реакцій не є автоматичним – потрібно зважати на те, чи сприймає влада ці протести як загрозу для себе. Звісно, отриманих даних недостатньо для того, щоб зробити остаточний висновок – протести чорнобильців продовжуються у 2012 р., і можливо буде проаналізувати, яким чином влада надалі на них реагуватиме. ЦДС і надалі слідкуватиме за іншими хвилями протестів, аби отримати більше даних для перевірки зв'язків між кількістю протестів та негативними реакціями.

Графік 6.3. Рівень протестів та репресій проти чорнобильців у 2011 р.



Найпоширенішим типом негативної реакції залишаються затримання та арешт активістів (105 випадків) (див. Таблицю 6.2). Усього протягом 2011 року було затри-

мано чи заарештовано 398 осіб. У восьми випадках було заарештовано більше 10 осіб. 25 вересня 2011 р. міліція затримала близько 60 учасників антихасидського маршу. У 2011 р. масові арешти відбулися ще двічі: 23 липня під час акції протесту проти приїзду патріарха Кирила було затримано 30 членів Української Народної Партії, а 29 вересня у Тернополі затримали приблизно 25 прихильників католицької секти, які вийшли на захист своєї каплиці (її зведення було визнано незаконним). Суд виніс вирок про ув'язнення 15 разів (загалом було ув'язнено 40 активістів). Однак, у більшості випадків термін був незначним (кілька днів адміністративного арешту) або ув'язнення було умовним і замінювалося випробувальним терміном чи штрафом. Серйозний вирок був винесений лише активістам «Свободи», братам Ковалівим, за участь у заворушеннях 9 травня (1 та 1,3 роки) та членам поросійської націоналістичної організації «Севастополь-Крим-Росія» Семену Ключеву і Валерію Подячному (по 3 роки) за діяльність, спрямовану на порушення територіальної цілісності України. Таким чином, наразі затримання й арешт найчастіше використовується як засіб залякування, а не безпосередньої нейтралізації активістів.

Таблиця 6.2. Частота різних типів репресій¹

Тип репресій	2010	2011
Арешт активістів	25%	24%
Заборона акції	16%	16%
Легкі репресії	10%	15%
Безпосереднє фізичне протистояння	14%	12%
Запобігання протесту	8%	8%
Звернення до суду	5%	6%
Судове покарання	8%	5%
Обшук	2%	4%
Блокування	4%	3%
Інше	8%	6%
Разом	100%	100%
N	445	430

1 Там, де це було можливо і доцільно, окремі типи реакцій були об'єднані у більш загальні категорії: 1) безпосереднє фізичне протистояння включає в себе напади на активістів, побиття, фізичне втручання міліції до перебігу акції, бійки, конфронтації між різними сторонами конфлікту; 2) звернення до суду – це судовий позов та судовий процес; 3) судове покарання – це всі типи судових покарань, зокрема позбавлення волі, майна, або інші покарання.

Як і у 2010 р., у 2011 р. заборона акцій та легкі репресії (погрози, допити тощо) залишаються популярними методами протидії протестам. Однак, якщо частка випадків заборони залишилася майже на тому ж рівні (16% замість 15%), то частка легких репресій зросла більш ніж у півтора рази (із 9% до 15%). Водночас, хоча кількість втручань правоохоронних органів у конфлікти між протестуючими трохи зменшилася (з 7% до 3%), частка негативних реакцій із безпосереднім застосуванням фізичної сили¹ залишилася майже такою самою – 13% проти 14% у 2010. Отже, незначне зниження рівня безпосереднього фізичного втручання у перебіг протестів супроводжується збільшенням випадків погроз, допитів, залякування активістів. Таким чином, влада використовує тактику прихованого насильства, намагаючись утриматися від прямої демонстрації сили та застосування фізичного насильства, яке легко потрапляє до уваги медіа та може наштотхнутися на більш жорстку протидію з боку населення.

Розподіл негативних реакцій за типами вимог чітко показує, що влада більш активно реагує на протести, які висувають політичні вимоги (тобто найбільш безпосередньо стосуються питання розподілу державної влади) та вимоги, які чітко спираються на певний тип ідентичності (ідеологічної чи регіональної). Ставлення до соціально-економічних протестів та протестів на захист громадянських прав у 2011 р. було більш лояльним, хоча у 2010 р. рівень репресій проти останніх був помітно вищим і приблизно дорівнював рівню негативних реакцій проти ідеологічних чи політичних протестів.

Таблиця 6.3. Розподіл негативних реакцій за тематикою протестів

Тематика	2010			2011		
	Репресії	Протести	Репресій на 100 протестів	Репресії	Протести	Репресій на 100 протестів
Соціально-економічні	40%	49%	15	44%	60%	14
Ідеологічні	28%	23%	23	38%	25%	29
Політичні	18%	15%	24	27%	25%	21
Громадянські права	14%	13%	21	11%	17%	12
Разом	100%	100%		-	-	
N	445	2305		430	2277	

1 Сума випадків фізичного втручання у перебіг протесту, побиття, нападу на активістів, бійок.

Найбільш очевидним поясненням розподілу репресій, представленого у Таблиці 6.3, є вплив двох факторів: найчастіше утисків зазнають 1) антиурядові протести та 2) протести, що використовують насильницьку тактику боротьби. Цю тенденцію найяскравіше демонструють протести з ідеологічними вимогами: у 2011 р. уряд удвічі частіше ставав об'єктом критики цього типу протестів (див. Таблиці 1.8 та 1.10), що одразу викликало зростання кількості негативних реакцій. Крім того, учасники ідеологічних протестів більш охоче використовують насильницьку тактику протидії (в 11% випадків у 2011 р.). І навпаки – через те, що у протестах проти порушення громадянських прав насильство застосовується лише у 1% випадків, рівень негативних реакцій також є нижчим. Те ж саме із соціально-економічними протестами: учасники цих протестів хоча і використовують конфронтаційну тактику (16% випадків), проте до насильства вдаються дуже рідко (у 2% випадків). Водночас протестувальники, що підіймають соціальні питання, найрідше критикують уряд – отже, ці протести зазнають менших утисків. Однак не можна зводити все до впливу лише двох факторів. У 2011 р. органи державної влади критикували на 12% частіше, але при цьому рівень репресій залишився на минулорічному рівні. Показовим поясненням цього парадоксу є протести, що висували політичні вимоги. Незважаючи на те, що учасники цих протестів (а це найчастіше представники опозиційних сил) у 2011 р. стали набагато частіше критикувати уряд, частка репресій проти них дещо знизилася порівняно із попереднім роком, хоча й залишилася порівняно високою (на другому місці після ідеологічних протестів). Справа в тому, що, на відміну від 2010 р., у минулому 2011 р. не було жодних виборів, тому навіть незважаючи на те, що кількість «політичних» протестів зросла, уряд не відчував серйозної загрози з їхнього боку, адже зазвичай протестувальники не виходили за рамки мирних методів протидії, традиційно влаштовуючи мітинги та пікети. У такому разі, слід очікувати наростання хвилі репресій проти цього типу протестів у 2012 р., адже у жовтні повинні відбутися вибори до Верховної Ради. Зі сказаного можна зробити висновок, що зростання кількості антиурядових протестів може спровокувати хвилю репресій лише в тому випадку, якщо вони сприйматимуться як реальна загроза зміни чинної влади.

Якщо розглядати конкретні проблеми, які підіймають протестувальники, то найчастіше на негативну реакцію нашоують протести, що стосуються українського націоналізму (69 випадків), антикомунізму (51), соціальних виплат (53), виплати податків (20), антиурядові протести (43), протести за права дрібних підприємців (25) та протести на підтримку Юлії Тимошенко (21). Ці дані підтверджують гіпотезу про те, що найчастіше утисків зазнають протести, спрямовані проти центральних органів державної влади та/або учасників правлячої коаліції.

Аналіз розподілу негативних реакцій за організаційною структурою показує, що більшої кількості утисків зазнають краще організовані групи – партії та громадські організації. Вони частіше беруть участь у політичних та ідеологічних протестах (42%

протестів за участі партій виступають із політичними чи ідеологічними вимогами, громадські організації висували політичні вимоги у 31% випадків, ідеологічні – у 26%). Крім того, вони частіше критикують уряд (партії у 53% випадків, громадські організації – у 48%). Профспілки у нашій країні хоча й часто критикують дії уряду (у 54% випадків), найчастіше є або залежними від держави, і тому не здатні висунути радикальних вимог, або відносно невеликими за розміром – навіть висувачи радикальні вимоги, такі організації зазвичай не мають достатньої кількості ресурсів для того, щоб добитися їх виконання. У свою чергу, неформальні ініціативи частіше підіймають питання локального значення, тому досягти компромісу у таких випадках простіше.

Таблиця 6.4. Частота репресій за організаційною структурою

Організаційна структура	2010			2011		
	Репресії	Протести	Репресій на 100 протестів	Репресії	Протести	Репресій на 100 протестів
Партія/політик	22%	30%	14	38%	34%	21
Громадська організація	27%	19%	27	35%	29%	23
Профспілка	3%	6%	9	6%	7%	15
Лише аполітична неформальна ініціатива	26%	34%	15	24%	36%	13
N	445	2305		430	2277	

Таблиця 6.5. Частота репресій за ідеологією, 2011 р.

Ідеологія	Негативні реакції	Протести	Негативних реакцій на 100 протестів
Ліві	7%	10%	13
Праві	33%	20%	31
Російські націоналісти	3%	2%	29
Інші націоналісти	0%	1%	0
Зелені	3%	2%	35
N	430	2277	

Як уже було сказано вище, ідеологічні протести у нашій країні провокують більшу кількість негативних реакцій з боку влади. Так само вищою є частка негативних реакцій майже у всіх випадках, коли організація чітко декларує свою ідеологію. Найвищим є показник зелених (35% їхніх протестів зазнають репресій), адже екоактивісти досить часто вдаються до конфронтаційної тактики протестів (у 11% випадків). Однак особливо показовими є акції за участю українських правих – хоча вони брали участь у 20% протестних дій, на них припадає 33% негативних реакцій. Ліві в Україні є менш активними та зазнають меншої кількості репресій (ліві протести зазнають утисків більш, ніж удвічі рідше за правих).

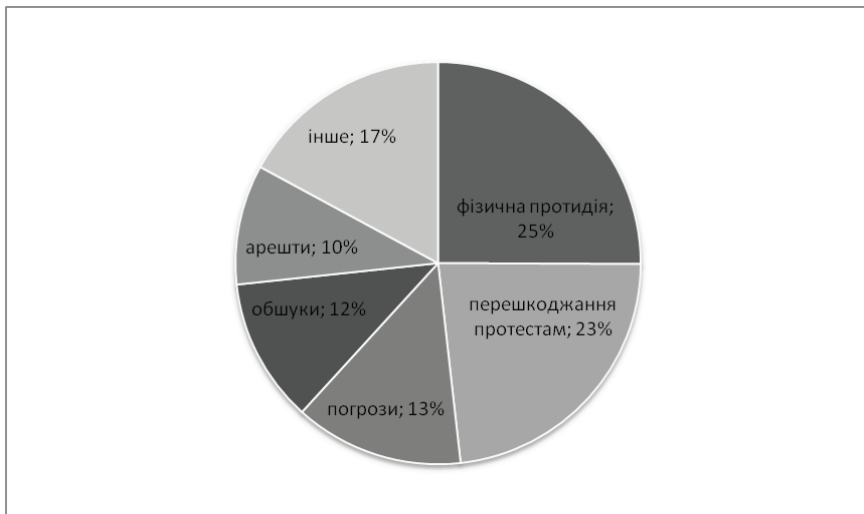
Якщо не брати до уваги певних соціально-історичних передумов (несприйняття лівої ідеології на великій частині території України), цей парадокс можна пояснити кількома факторами. Фракція КПУ у Верховній Раді входить до правлячої коаліції. Навряд чи держава буде жорстко реагувати на протести з боку партії, яка сама представлена у владі. Водночас компартія є причетною до великої кількості владних рішень та достатньо інтегрованою до політичної системи, аби боятися реально порушити її стабільність. Відтак вимоги учасників акцій, які організовує КПУ, не можуть бути достатньо радикальними для того, щоб нашоувхнутися на репресії. І справді, рівень репресій проти КПУ є нижчим за середній (9 реакцій на 100 протестів). Рівень негативних реакцій проти непартійних лівих, найбільш радикальної частини лівого спектру, становить 16% – удвічі менше за середній показник репресій проти правих. Очевидним поясненням у даному випадку є структурна неорганізованість лівих, як в плані створення безпосередньої загрози владі, так і в плані привертання уваги журналістів. Лівий табір фактично є розколотим – т.зв. «старі ліві», представлені в Україні переважно партіями, так чи інакше історично пов'язаними із колишньою КПРС, не сприймають субкультурних та неробітничих елементів у рядах «нових лівих» (це переважно невеликі незалежні профспілки, громадські організації, а ще частіше неформальні ініціативи), останні ж, у свою чергу, більш критично налаштовані до радянського минулого і не сприймають співпраці основних лівих партій із партіями крупного капіталу. Емпіричні дані чітко підтверджують це припущення – у 2011 р. «старі» та «нові» ліві спільно виходили на протест лише двічі. Крім того, ліві порівняно рідко вдаються до неконвенційних тактик протесту (8% випадків проти 18% в середньому по країні).

Ультраправі сили в умовах ліберально-демократичного режиму завжди є оптимальною мішенню для репресій, оскільки їхня ідеологія дискредитувала себе найбільше. В українських реаліях на це накладається чітко виражена регіональна ідентичність правих, які є популярними переважно на Заході України, у регіоні, де правляча Партія Регіонів традиційно має найменшу підтримку. ВО «Свобода» є одним із найактивніших учасників вуличних протестів – ця партія намагається приєднатися до протестів із різними вимогами, не обмежуючи себе виключно сферою боротьби за владу. Але важливим є також і те, що радикальні націоналісти на чолі

зі «Свободою» та рядом громадських об'єднань («Тризуб», «Сокіл» тощо) набагато краще за лівих уміють заволодіти інформаційним простором (неважливо, у якому світлі вони себе при цьому показують), і таким чином посилити суспільний резонанс внаслідок своїх акцій – підрип пам'ятника Сталіну та бурхливі протести проти святкування 9 травня у західних областях досить ефективно привернули до себе увагу медіа і цілком очікувано спровокували хвилю репресій.

При аналізі негативних реакцій не можна оминати увагою сумнівні події. У 2011 р. 52 випадки репресій було позначено у базі як сумнівні і не враховувалися у попередніх розрахунках. Але це 10,8% від усіх негативних реакцій, що втричі вище за частку сумнівних протестів (3,6%). Серед сумнівних подій домінує фізична протидія активістам – це 13 випадків (25%, що удвічі вище від частки по підтвердженім подіям). Дуже часто це також заяви активістів про перешкоджання протестам чи зрив акції (12 випадків), погрози (7 випадків), обшуки (6 випадків), арешти або затримання (5 випадків). Переважна більшість сумнівних негативних реакцій зафіксовано у Східному регіоні (54%), вдвічі менше – у Центрі (27%), майже відсутні випадки сумнівних репресій на Півдні та Заході. Очевидно, що в даному випадку відмінності у регіональному розподілі є занадто суттєвими для того, щоб їх можна було ігнорувати.

Графік 6.3. Типи сумнівних репресій



Досить складно однозначно інтерпретувати сумнівні події. По-перше, вони можуть бути спробами активістів привернути увагу до своєї діяльності, спрямованої проти державної влади, вказати на справжній, репресивний характер правлячого

режиму. По-друге, вони можуть вказувати на (само)цензуру ЗМІ, які або бояться розповісти про певну подію, або просто не мають достатньо часу чи ресурсів для висвітлення всіх протестів і перевірки всієї отриманої інформації. По-третє, вони можуть бути результатом дії органів влади чи зацікавлених груп осіб, які не мають можливості легітимного застосування насильства і змушені вдаватися до більш прихованих засобів придушення небажаних для себе протестів.

Висновки

Порівняно із 2010 р. рівень репресій у 2011 р. лишився незмінним. Із цілком зрозумілих причин найчастіше до такого типу реакцій традиційно вдається держава, тому можна вважати, що негативні реакції є засобом контролю та репресій насамперед з боку органів влади. Уже другий рік поспіль Східний регіон переважає за співвідношенням негативні реакції/протести, проте у минулому році відрив за цим показником від усіх інших регіонів лише збільшився. Насторожує також той факт, що на Сході зафіксовано найбільше сумнівних негативних реакцій. Наразі складно дати вичерпну інтерпретацію цього феномену, однак він може вказувати на те, що ЗМІ у цьому регіоні зазнають певного тиску: ми однозначно вважаємо це негативною тенденцією.

Наразі влада не бажає вдаватися до відкритих проявів насильства, віддаючи перевагу тактиці прихованого насильства. Засоби фізичного придушення протестів використовуються порівняно рідко. Досить часто лунають погрози на адресу активістів. Арешти є найпоширенішою репресивною практикою, проте у переважній кількості випадків терміни є нетривалими, тому слід розцінювати їх радше як спосіб залякування, а не нейтралізації учасників протестів.

Якщо дивитися на вимоги під час протестів, які зазнають найбільше репресій, то найчастіше влада придушує ідеологічні та політичні протести. Разом з тим, найбільших утисків зазнають антиурядові протести та протести, що використовують насильницьку тактику. Краще організовані групи протестуючих зазнають негативної реакції із більшою ймовірністю. На підставі наявних даних можна зробити висновок, що органи влади вдаються до репресій у відповідь на протести, що здатні суттєво підважити її легітимність чи становлять певну загрозу для здійснення владних функцій.

Особливістю 2011 р. є активізація негативних реакцій проти крайніх правих організацій, насамперед «Тризубу» та «Свободи». У першому випадку це пояснюється реакцією держави на підлив пам'ятника Сталіна у Запоріжжі та підпалом офісу Партії Регіонів у Новорічну ніч. Репресії проти «Свободи» можна пояснити тим, що ця партія чітко позиціонує себе як жорстко опозиційну і намагається брати участь у будь-яких типах протестів, фактично стаючи авангардом вуличних протестів, часто всупереч волі багатьох учасників протестних дій. Відносно низький рівень репресій проти лівих організацій пояснюється тим, що «ліва» КПУ є учасницею правлячої коаліції, а також тим, що ліві рідше вдаються до неконвенційних тактик протесту.

РОЗДІЛ 7. УСПІШНІСТЬ ПРОТЕСТІВ

Цей розділ присвячено виявленню певних тенденцій та опису окремих випадків успішної протестної активності. Саме поняття успішності часто є проблематичним. Ми лише фіксуємо медійні повідомлення про позитивну чи негативну реакцію на протестні дії з боку влади, недержавних установ чи окремих груп та індивідів. Однак наші дані дають змогу побачити, які протести останніх двох років були успішнішими за інші, які категорії протестувальників частіше добивалися поступок і яких саме поступок та змін вдалося досягнути громадянам.

У 2011 році ми зафіксували 138 випадків позитивної реакції на протестні дії. Під позитивною реакцією маються на увазі практичні дії, спрямовані на повне чи часткове задоволення вимог протестувальників. Окремо ми виділяємо усунення з посади у відповідь на вимоги протестуючих (у 2011 році сталося 3 таких випадки), визнання вимог протестувальників у судовому порядку (9 випадків), звільнення ув'язнених у відповідь на вимоги протестуючих (15 випадків) та надання протестуючим підтримки (16 випадків).

Варто зазначити, що 138 поступок не означає, що у 2011 році відбулося 138 успішних протестних дій. Деякі поступки були відповідями на тривалі кампанії, а іноді кілька поступок є реакцією на одну дію. Успішність протестної активності практично не змінилася у порівнянні з 2010 роком, коли було зафіксовано 132 поступки.

У Таблиці 7.1 зазначено, від кого найчастіше надходила позитивна реакція.

Таблиця 7.1. Найчастіші агенти поступок, кількість подій

Агент поступки	2010	2011	Поступки на 100 протестів у 2011 (агент поступки був адресатом)	Поступки на 100 протестів у 2010 (агент поступки був об'єктом критики)
Місцева влада	61	65	8	13
Центральні органи влади	18	23	8	3
Суд	21	18	26	24
Приватні компанії	11	14	22	6

У випадках, коли громадяни апелюють до певного органу, вимагаючи від нього бажаних для себе дій, імовірність отримати позитивну відповідь від місцевої

та центральної влади однакова. Однак ситуація відрізняється у випадку, коли громадяни критикують уряд чи місцеву владу. У такому разі центральна влада реагує позитивно досить рідко, великою мірою через те, що така критика є досить загальною. Часто це символічні протести: наприклад, «вухо влади», яке намагались прочистити чернівецькі активісти, флеш-моб «Україна проти Януковича» тощо. Американський дослідник Вільям Гемсон у своєму класичному аналізі успішності протестів (заснованому на даних про протестні групи у США протягом 150 років)¹ вказує, що групи, які ставлять за мету радикальну зміну влади (*displacement goals*), значно рідше досягають поступок, ніж ті, хто висуває обмежені вимоги. Однак це не означає, що протести формату «Україна проти Януковича» позбавлені сенсу: до них можуть бути застосовані інші критерії успішності, ніж ті, які ми використовуємо в нашому аналізі. Вони можуть призводити до створення активістських мереж, залучення нових людей, привертати до певних проблем більшу увагу громадськості тощо. Утім, таких довгострокових і непрямих ефектів досягають не так разові акції, як протестні рухи.

Найбільш успішні учасники протестів двох останніх років представлені у таблицях 7.2 і 7.3².

Таблиця 7.2. Соціальні групи, що найчастіше брали участь в успішних протестах 2010 року

Соціальна група	2010		2011	
	Кількість подій	На 100 протестів	Кількість подій	На 100 протестів
Робітники	34	24	21	17
Місцеві громади	24	15	33	14
«Просто» громадяни (неможливо конкретизувати учасників)	15	8	17	11
Дрібні підприємці	11	4	10	4

Протести робітників є найбільш успішними протягом останніх двох років, однак у 2011 році їхня успішність суттєво знизилась. Подібна тенденція відзначається і в розділі 2 цього звіту, де аналізується дещо ширша категорія протестів – протес-

1 Gamson, W. The Strategy of Social Protest. – Belmont: Wadsworth Publishing Company, 1990.

2 Ці та подальші розрахунки в даному розділі стосуються участі різних соціальних груп в успішних протестах. У розділах про протести найманих працівників та дрібних підприємців натомість аналізуються групи протестів, виділені за комплексом критеріїв, які включають як учасників, так і вимоги протестів.

ти трудових колективів на захист власних інтересів або на захист прав найманих працівників. Це пов'язується з тим, що у 2011 році робітничі протести піднімають уже не лише конкретні локальні питання. Вони стосуються ширшого кола проблем та стають складовими великих кампаній – а в таких випадках імовірність отримати конкретну зафіксовану в ЗМІ поступку нижча. Стабільно успішними є місцеві громади, однак наблизитись до рівня успішності робітників у 2010 році їм не вдалося. Хоча їхні протести також переважно стосуються конкретних локальних питань, ці питання мають принципово відмінний характер: абсолютна більшість протестів місцевих громад стосується містобудування. Вочевидь, добитися виплати заборгованості по заробітній платі в Україні сьогодні легше, ніж зупинити будівництво. Імовірно, серед іншого це можна пояснити тим, що в питаннях затримки заробітної плати право протестувальників на задоволення вимог є більш очевидним, а страйки мають сильніший вплив, ніж символічні акції чи бійки.

Таблиця 7.3. Досягнення поступок партіями, профспілками та іншими формально зареєстрованими об'єднаннями у 2011 році

Організаційна структура	Кількість випадків	На 100 протестів
Профспілки	11	7
Громадські організації	22	3
Партії	17	2

Незважаючи на меншу кількість поступок порівняно з іншими організаціями, профспілки виявилися порівняно більш успішними, якщо взяти до уваги кількість протестів за їхньої участі. Ці результати, знову ж таки, пов'язані з більшою успішністю робітничих протестів.

Таблиця 7.4. Темі, в межах яких було отримано найбільшу кількість позитивних реакцій

Тема	2010		2011	
	Кількість подій	На 100 протестів	Кількість подій	На 100 протестів
Затримки заробітної плати	38	43	18	28.5
Забудова міст	23	15	26	14.5
Соціальні виплати	–	–	20	10
Комунальні послуги	5	6	8	10
Освіта	2	5	8	8

Як бачимо, у 2010 році майже половина колективних вимог виплати заробітної плати завершилася успіхом. Більш узагальнено, основна кількість позитивних ре-

акції припадає на сферу соціально-економічних протестів (по 85% у 2010 та 2011 роках, решта – ідеологічні, політичні та протести на захист громадянських прав).

Більш успішними виглядають протести проти затримки заробітної плати, а також ініційовані місцевими громадами протести, пов'язані з розвитком обласних центрів (єдиним невеликим містом, в якому було досягнуто успіху у протистоянні забудовам, є Краматорськ: у відповідь на протести там було призупинено будівництво двох торговельно-офісних центрів). Велику кількість позитивних реакцій отримала також серія протестів з боку пільговиків (зокрема, чорнобильців).

Можна припустити, що успіх антизабудовних протестів іноді може бути пов'язаний з їхньою тривалістю: частина поступок стосується «скандальних» будівниць, конфлікти навколо яких тривають місяці і роки. У результаті деяким із них вдається вибити певну поступку. Співвідношення поступок до протестів для кожної такої кампанії надзвичайно низьке, до того ж поступки не завжди означають остаточне розв'язання проблеми на користь протестуючих: скажімо, судова ухвала про зупинення будівництва далеко не завжди дійсно зупиняє забудовника. У такому разі протести можуть продовжуватися далі.

У 2011 році вдалося досягти кількох перемог, що вийшли за межі локальної важливості, вплинувши на законотворчий процес. Студентські протести спричинили відкликання законопроекту «Про вищу освіту», а президент застосував право вето до Закону «Про регулювання містобудівної діяльності» після пікету Адміністрації з відповідною вимогою. Активні протести проти скасування пільг 16 категоріям громадян призвели до переговорів, на яких було досягнуто домовленостей про відстрочення прийняття «чорнобильського закону» (а також підвищення пенсій). Також держава відреагувала на протести проти заборони використання кетаміну для анестезії тварин: ветеринарам було спрощено процедуру отримання дозволу на його використання.

Громадяни вплинули і на долю окремих посадовців. Голова Донецького пенсійного фонду подав у відставку у зв'язку з голодуванням пільговиків, а директор Харківського приладобудівного заводу – після того, як на заводі склалась напружена ситуація у зв'язку із невиплатою заробітної плати. Голодування членів незалежної профспілки гірників України призвело до звільнення директора Павлоградського Фонду страхування від нещасних випадків (голодування почалось у зв'язку з тим, що дії директора призвели до позбавлення фінансування первинної профспілкової організації). А от ректор Київського політехнічного інституту в результаті студентських протестів, навпаки, залишився на своєму місці.

Що стосується звільнень затриманих, уваги заслуговує доля членів об'єднання «Тризуб», яких було затримано за пошкодження пам'ятнику Сталіну. На їх підтримку відбулося чимало акцій, і врешті всі вони були звільнені з-під варти. Втім, у цьому

випадку відіграло роль і втручання депутатів від «Нашої України», які взяли тризубівців на поруки.

У Донецьку вдалося відвернути закриття (в рамках програми оптимізації) однієї із шкіл. У Львові мешканці гуртожитків добилися передачі їхніх будинків на баланс міста (це дозволить приватизацію кімнат та створення ОСББ). У кількох містах України люди були змушені виходити на вулиці через перебої в наданні комунальних послуг: так, в Одесі, Кірові та Сумах люди змусили відновити постачання електроенергії шляхом перекриття вулиць, а в Алчевську завдяки пікету під міською радою вдалося привернути увагу до проблеми з водопостачанням.

Виокремивши протести, що спричиняли поступки, можемо виявити відмінність у тактиці в порівнянні із загальною сукупністю протестів:

Таблиця 7.5. Тактика успішних протестів, 2011 р.

Тактика	Успішні протести	Усі протести
Конфронтаційна	30%	14%
Конвенційна	68%	82%
Насильницька	2%	4%
Разом	100%	100%
N	93	2277

Успішні протести були дещо більш конфронтаційними. Ця тактика частіше звертає на себе увагу (в тому числі з боку медіа) і вимагає певної реакції (хоча ця реакція не обов'язково буде саме позитивною). Вільям Гемсон також наголошує на тому, що неконвенційні дії частіше досягають успіху, однак застерігає від поспішних висновків про те, що найкраще працює насильство. Як дані Гемсона, так і наші дані показують, що насильство працює дещо гірше. Частково це пояснюється тим, що певна частка насильницьких протестів у нашій базі даних – акти підпалу та вандалізму, зокрема, пошкодження пам'ятників. Такі дії практично ніколи не викликають позитивної реакції (у кращому разі руйнування радянського пам'ятника може отримати словесну підтримку з боку когось із можновладців). Загалом в українській протестній активності воно відіграє наразі маргінальну роль. Найчастіше це акти вандалізму (у першу чергу щодо пам'ятників), бійки з міліцією або іншими активістами, атаки на офіси (в тому числі підпали).

Висновки

У якості висновків перш за все варто зазначити, що в Україні залишаються можливості для захисту прав через протестну активність. Структура поступок 2010 та 2011 року дуже подібна: успіху досягали робітники, місцеві спільноти, дрібні під-

приємці. Однак у 2011 році з'являється новий відносно успішний актор – пільговики-чорнобильці.

Можемо виділити такі характеристики успішних протестів:

- протестувальники відносно частіше застосовували конфронтаційну тактику;
- такі протести стосуються переважно конкретних локальних проблем (в першу чергу – затримки заробітної плати), однак протестами можна досягнути цілей загальнодержавного значення, включно із впливом на законотворчий процес;
- разом із тим, зафіксовані випадки, коли поступка досягається місяцями або роками протестної активності, однак і в цьому разі не є остаточною.

Вищезазначене не означає, що протести за межами вимог повернення заборгованості по виплатах зарплати принципово позбавлені сенсу. Адже їхня результативність не вимірюється окремими дрібними поступками з боку влади і може проявитися у довгостроковій перспективі.

ЗАМІСТЬ ВИСНОВКІВ

Представлені в звіті дані вказують на деяке зростання організованості та політизованості соціально-економічних протестів та на кволі спроби об'єднання проти влади протестних ініціатив, що піднімають різні соціальні проблеми. Поруч із розпоршеними, малочисельними та локальними протестами минулого року ми стали свідками і кількох гучних загальнонаціональних кампаній пільговиків, працівників освіти та студентів.

Ці приклади вселяють оптимізм, але на фоні загальної картини протестної активності лишаються радше винятками, ніж правилом. Загалом протести рідко коли збирають хоча б тисячі учасників, і переважна більшість громадян України не бере участі у протестній активності. Не зважаючи на високий рівень протестних настроїв, який фіксують опитування громадської думки, більшість українців не роблять крок від критичних слів до колективних протестних дій. Коли ж такий перехід відбувається, значна частина протестів організовується виключно неформальними ініціативами, без участі громадських організацій та політичних партій, і лишається орієнтованою виключно на локальних опонентів, не зачіпаючи системних причин соціальних проблем. Більшість протестів не політизовані навіть за такими скромними критеріями, як критика центральних органів влади, участь політичних партій, поєднання соціально-економічних та політичних вимог. Навіть політизовані протести рідко коли артикують системну альтернативу урядовій політиці, обмежуючись лише вимогами розпуску чинного складу владних органів. І лише у виняткових випадках вдається об'єднати в одному масовому протесті різні соціальні групи, чий негаразд спричинені одним вектором урядової політики, спрямованої на збагачення найбагатших.

Все це означає, що наразі найнагальнішими задачами соціальних та громадських активістів лишаються мотивування громадян захищати свої інтереси шляхом колективних протестів, а не індивідуального пристосування; захист права на мирні зібрання; організація активістів у стійкі структури, здатні на довгострокову систематичну діяльність; пояснення системних причин соціальних негараздів; створення мереж солідарності з протестними ініціативами інших соціальних груп та з інших місцевостей.

Адже навіть при всій слабкості, малочисельності та нерадикальності протестних рухів в Україні, особливо в європейському масштабі, чинний український уряд виявляється ще слабшим. Він відчуває свою вразливість і напередодні парламентських виборів буде максимально готовий домовлятися з протестувальниками.

Протести, перемоги і репресії в Україні: результати моніторингу 2011 р.

Головний редактор Володимир Іщенко

Автори розділів:

Оксана Дутчак (розділ 2)

Володимир Іщенко (методологія, розділ 1)

Остап Кучма (розділ 6)

Дарина Ларіонова (розділ 5)

Наталя Онищенко (розділ 7)

Марина Шпікер (розділи 3, 4)

Коректор Ірина Когут

Дизайн і верстка Оксана Брюховецька

Фото на обкладинці: <http://zip-cn25.livejournal.com/>

У 2011 р. проєкт *Ukrainian Protest and Coercion Data* став можливим завдяки кропіткій праці усіх цих людей, що брали або беруть участь у його здійсненні:

Кодувальники: Віталій Атанасов, Уляна Вельгош, Ганна Вечер, Андрій Гладун, Юлія Городиська, Ганна Гриценко, Валентин Дегтяр, Роман Дрямов, Оксана Дутчак, Костянтин Задирака, Анна Зимовець, Наталя Іщенко, Євген Капшук, Ірина Когут, Остап Кучма, Дарина Ларіонова, Павло Нікітін, Олена Сергієнко, Тетяна Теслюченко, Тарас Тимочко, Костянтин Федоренко, Ольга Худецька, Тетяна Цибульник, Світлана Цуркан, Ольга Шевченко, Марина Шпікер

Аналітики: Оксана Дутчак, Данило Євтухов, Дарина Ларіонова, Марина Шпікер

Керівник: Володимир Іщенко

Центр дослідження суспільства висловлює подяку за підтримку Міжнародному фонду «Відродження», Національному фонду за демократію та кафедрі соціології Києво-Могилянської академії.